

Lamed

List za radoznale
Izabrao i priredio Ivan L Ninić

Godina 18

Broj 2

Februar 2025.

Jovica Aćin

O zakonu i pripovedanju

Filipa Davida čitam od prvih dana kad sam počeo i sam da pišem. Njegov *Bunar u tamnoj šumi* mi je do danas nezaboravan. Volim taj njegov početak, tako mističan i dalekosežan. To je najbolja knjiga koju sam čitao tih ranih godina. Još i sad je smatram da je u vrhu mojih čitanja. Neko bi morao ponovo da je objavi. Iz nje se iznedrio izvanredan pisac. Nikad nije posustao u odanosti svojim književnim idejama. U njemu vidim svog književnog srodnika, baš kao što u njemu vidim i srodnika Kafke i Bruna Šulca. Možda sam zato i pitao njegove romane i esejističke zapise šta misle o zakonu kod nas i u svetu. Evo šta sam uspeo iz tih razboritih, iako pripovednih izvora, da razaberem.

Najpre su mi se podrugnule pitanjem:

Poznajesh li zakon?

Pa i pitam o njemu, rekoh. Nije mi uopšte jasan.

Otuda se i raspitujem. A u vaš odgovor verujem, čak i ako ga ne budem shvatio.

Onda su se smilostivile na mene i obasule me objašnjenjem.

Svako na kopnu ili vodi, u pećini ili u vazduhu mora znati zakon. Važi u svakom času. On nas pazi i štiti. On je zbir našeg hiljadugodišnjeg iskustva. On je, naprosto, suština života. Opstajemo samo zahvaljujući zakonu. On se iskazuje jednostavno, nema u njemu previše reči, nema ni premalo. Nije ga teško zapamtiti. Po sebi je razumljiv. Leži nam svakad na srcu. Ma koliko izgledao protivrečan, on je bez protivrečnosti. Žudimo za njim, neprestano ga očekujemo.

Nemoguće je ne pokoriti mu se, jer zakon satire sve bezakonike, među kojima su najveći oni koji zastupaju rušenje zakona. Oni zagovaraju besmislicu da je zakon najkraći put do uništenja svekolikog sveta, te da je naš vrhovni zakon – zakon večitog rata. Svakome ko poznaje zakon jasno je da od takvog viđenja nema veće gluposti da ona jedino može poticati od protivnika zakona, zatočnika zla.

Zakon je sveta knjiga mudrosti. On nam je uteha kad već jesmo među onima koji su se urotili protiv nas. On nam je radost kad postupamo onako kako on kazuje. Uvek je s nama. Kad nam se pričini da je izgubio svoju bezmernu snagu, on se već obnavlja u našoj krvi, u našem jeziku, i ispunjava nas bez ostatka. On je naš hleb i svakidašnja molitva, a ako tu molitvu i ne izgovaramo, ona se ipak ori u nama. Tako i svako od nas postaje otelovljenje zakona. Tad mu se vidik širi do beskraj. Ništa mu ne komplikuje život, jer u svakoj svojoj ćeliji zna da mu svako i sve radi o glavi. Svako je i sve je neprijatelj, pa ako ne bismo da on i ono nas slisti, moramo mi to i njega. Eto, ima li ičeg logičnijeg od takvog zakona? Zakon je savršen i istrebljuje sve probleme. Jedan je on i dovoljan nam. A naše večito prizivanje zakona nije ništa drugo nego upravo on sam.

Zamuknuo bih posle tih reči da već nisam ćutao kao zaliven.

Zamislilo sam se nad Filipovim knjigama. One bi mogle da mi pruže svaki odgovor. Ali ipak nismo bez pitanja koja nemaju odgovora. Takvih je pitanja sva sila. Zbog njih ne bi trebalo da tuguje. Naprotiv, radujmo se i čak neprestano pokušavamo da iznalazimo sve nova i nova pitanja bez odgovora. Biće nekog posle nas ko će umeti na njih da odgovori. Na neka od njih ipak postoje odgovori, ali smo ih zaboravili, kaže Jovan Preteča. Zasad, za zaboravljene odgovore Boga pitaj.

Živeti? Uzviknuo sam. To je pitanje. Ima li odgovora na njega? Ali Filip mi je iz svojih knjiga odmah uzvratilo.

Ako ne znamo šta to znači, onda kao da ništa ne znamo. Oprostivo je ako ne znamo ko smo, ali to moramo da osetimo.

Neka bude da jesmo neko drugi. Tad je još i bolje, jer biće to da drugi mogu biti i mi, pa tako sa drugima delimo život. Ako im ga oduzmemo, i sebe smo se njega lišili.

U pripovedanju sam uvek drugi, ma i pričao u prvom licu i sopstvene doživljaje. Doživljavam, ali drugi u meni to ispisuje. Kako je to moguće? Dobro kažeš Boga pitaj. To spada u magiju pisanja.

Ja sam mogao samo da promrmljam:

„Godine prolaze, ne i bolesti koje prilaze, ne odlaze i samo dolaze. S njima se sašaptavamo, pokušavajući da ih umirimo. Ali znam da je smirivanje bolesti, u odmaklim godinama, samo prividno. Ipak, i taj privid nas teši.“

Potom sam usnuo. Filip mi je došao u san. Kazivao mi je jednu od hasidskih priča koju sam otad zavoleo.

„Kad bi se Bal Šem našao pred nekim teškim zadatkom, odlazio bi na određeno mesto u šumi, palio vatru i predavao se molitvenom razmišljanju – i onda bi bio u stanju da izvrši dati zadatak. Kad se generaciju kasnije Magid iz Meserica suočio sa istim zadatkom, on je otišao na isto mesto u šumi rekao: Više ne možemo da zapalimo vatru, ali još možemo da izgovorimo molitve – i ono što je hteo da učini postade stvarnost. Ponovo je, generaciju kasnije, taj zadatak morao da izvrši sad već pokojni rabi Moše Lejb iz Sasova. I on ode u šumu reče: Više ne možemo da zapalimo vatru, niti poznajemo tajne meditacije koje spadaju u molitvu, ali poznajemo mesto u šumi gde se sve to odigravalo – i to mora biti dovoljno; i bilo je dovoljno. Ali kad je prošla još jedna generacija i rabi Izrailj iz Rišina bio pozvan da izvede zadatak, on je seo na zlatnu stolicu u svom zamku i rekao: Ne možemo da palimo vatru, ne možemo da izgovorimo molitve, ne poznajemo ni mesto u šumi, ali možemo da ispričamo kako je to učinjeno. I pripovedač na to dodaje da je priča koju je rabi Izrailj ispričao imala isto dejstvo kao radnje prve trojice.“

Priča me je potpuno razbudila. Pripovedanje ume da deluje kao zbilja. Njegova moć je nepresušna. Otvara nam mogućnost da uprkos svemu budemo živi. Tako doživljam Filipovo pripovedanje. Pod njegovim uticajem se menjamo na bolje. Sve što pišemo, čak i kad se ponavljamo, namenjeno je svima bez obzira na okolnosti i prilike. Tako možda pobijamo vreme, makar ono bilo čisti i ograničeni krug na dnu tamnog bunara.

Časopis *Gradac* 233/234, 2024.

Jovica Aćin

Vladimir Todorović

Viktor i Ilona i ništa

Priča je inspirisana istinitim događajem, o kom su zapis i fotografija pohranjeni u Muzeju Vojvodine. Glavnim junacima su izmenjena imena, radi zaštite privatnosti.

Viktor Grin je u predratnom Novom Sadu važio za viđenijeg momka. Bilo je, naravno, i imućnijih od njega i obrazovanijih, ali mu se moralo priznati da je nečim posebnim privlačio i, kako se kaže, ne jedino da je bio svestan toga da je neko, već je znalčki umeo to da nosi.

Prijatnih crta lica, visine da je svako morao zapaziti i mišićav, uvek elegantan po poslednjoj modi. Mamio je poglede svojih vršnjakinja, pa i ne jedino njih, a govorkalo se i to da se zbog Vikora ugasila ne jedna duga veza. Školovan slično većini je osvajao ležernošću, umešnom konverzacijom, besprekornim manirima i spretnošću kada je valjalo uspostaviti kontakte.

Posebno sa devojkama. Njegovog oca Josipa je pomalo brinula sinovljeva reputacija i molio se da unuk ne bude na dedu Elija, kadgod aktera više skandala. Zbog jedne afere su Grinovi, uostalom, i postali Novosađani. Neki subotički brak je ras-klimao, posle čega mu je rečeno da pokupi svoje prnje, pa se sa familjom čak ovamo doselio. Na Josipovu i sreću njegove Marije, Viktor nije sve s te strane povukao na Elija, za kog se sve do Segedina govorilo da je gost kakvog želi svaka kafana, hotel a i prčvarnica. Njegov unuk vodio je računa o porodičnom dinaru, s tim da je bio kavaljer bez mane.

Inače, vredno je radio kao trgovac u većoj od dve dobro razrađene Josipove trgovine štofova, dok se u slobodno vreme bavio atletikom, kao član Jude Makabija. Želja mu je bila tenis, ali kako nije uspevao da uskladi posao i treninge, oprobao se među sprinterima i ubrzo izbio među najbolje, o čemu se isto pričalo.

Ilona Keresti došla je u Novi Sad iz Sombora. Njeni su bili učitelji, u školi na mađarskom jeziku. Na savet i ponudu kumova upisali su je da u Subotici izuči za medicinsku sestru, odakle se kući vratila pošto je stekla diplomu. Zaposlila se u bolnici, gde je malo koji od mlađih lekara i bolničara propuštao priliku da joj se udvara.

Na ovom nije ostalo. Njen načelnik, ugledan sredovečni lekar, oženjen, otac dvoje dece, takođe se nije ustručavao da tu lepoticu komplimentima obasipa i to je Iloni najpre smetalo. Ustezala se da će mu povrediti sujetu bude li ga zamolila da je se

okane, ali posle izvesnog vremena počela da uživa u koketiranju, na čemu nije i ostalo.

Preraslo je u, kao, slučajna viđenja u pozorištu, obavezno u nekoj od loža, večere u Apatinu, potom u doktorove odlaske na ispomoć u Bajju, s čijom bolnicom se saradivalo. Pre svakog puta je u upravi napominjao, moja sestra mora samnom ili neću ići.

Izlazilo mu se u susret.

Posle skoro godine je to preraslo meru i direktor je pozvao Ilonu, kao i njene roditelje.

Ne bih da dižem prašinu, kazao je, ali više nema druge nego da mlada bolničarka do leta negde nađe posao, van Sombora. U protivnom, otkaz.

Kod Kerestijevih se iza toga nebrojeno puta izgovorilo da će im kuća od sramote propasti, a Ilona se pravdala suzama. Sva je sreća da im je tih dana u goste naišao rođak Tibor, nešto stariji od Ilone i njemu se, jasno, nije reklo pravi razlog opšte neveselosti. Objasnili su da su van sebe, jer se ćerka uspalila i uvertela sebi u glavu da mora u veći grad:

- Sombor joj je mali, zamisli. Da čovek ne pove-ruje šta joj je u pameti.

Sutra, posle doručka, Tibor je obećao da će izvideti kako stoje stvari u Novom Sadu, jer koliko je mogao da se seti, rekao je, prijatelj mu je nedavno pričao da njegov otac, poznat internista, traži bolničarku.

Već sledeće nedelje stigla je u Sombor njegova dopisnica, da bi bolničarku primio ne otac druga, već neki dermatolog. Ima ordinaciju nedaleko od centra, a u prvo vreme Ilona može da se smesti u kući Tiborovih roditelja, na Telepu.

Stariji po činu nisu imali ma i jednu primedbu na žandarmerijskog kapetana Arpada Vargu, čemu i nije bilo mesta, pošto je bio cakum-pakum, od izgleda do odnosa prema poslu.

Odrastao je u Makou, kraj žandarmerijske akademije, o kojoj je maštao od detinjstva.

Opčinila ga je uniforma, a motiv više bila je majčina narav. Likom i figurom podsećao je na oca, velikog zavodnika malog mesta. Od majke je nasledio prekost. Korpulentnu, nelepu i malo hromu Đeđiku je volelo muško društvo, što njenim starim roditeljima nije smetalo, a bez njih je ostala baš uoči ljubavi sa Pićukom, koga je docnije samo klela. Nije ni video tek rođenog Arpada, već je jednog jutra nekud otišao i nije se vratio.

Život joj se sveo samo na brigu o detetu, kući i baštama. Gajila je beli luk, kao i drugi u Makou i premda su od njega pristojno živeli, proklinjala ga pre nego što bi kročila u leje.

- O, kako te mrzim, jer ti samo robujem – ponavljala bi, dodajući neku psovku i iznova kleknula da bi luk sadila, a isto ju je čekalo i kad je čupala korov u jesen, da bi ga otimala zemlji.

Arpad je bio poslušan, naviknut da je na kole-nima u baštama sa Đeđikom, čija je uvek bila i prva i poslednja. Onda se bez njenog znanja pri-javio u akademiju. Umesto da se obradovala iša-marala ga je.

- Pićuka, eto ko si! Bežiš od kuće i bašte ostav-ljaš samo meni, probisvetu - na šta je Arpad po-gledao kao nikada dotad i kroz zube procedio da je tad digla ruku na njega i nikada više.

Tako je i bilo.

Sjajni pitomac je svaku naredbu izvršavao, na terenu se isticao, učio je kao niko iz njegove klase i uvek se javljao za dobrovoljca. Kao najbolji je i završio školovanje, a podnaredniku je kao nagrada stigla služba u Budimpešti, gde se odmah snašao.

Ravni njemu su ga se klonili, ali je oficirima bio nezamenjiv. Zbog savršeno obavljenih poslova i zato što su od njega redovno znali šta rade i pričaju mlađi podoficiri. Upisao se i u Jedinstvenu partiju konzervativaca i desničara, ostajući da napreduje u službi isto kao i drugi, a da ipak ne bude jednak s njima. Zazirali su od Arpada, sem kada bi izlazili s devojkama, kod kojih je imao uspeha.

Onog dana kada je Đeđi zauvek sklopila oči, komanda ga je premestila iz Budimpešte u neda-leko selo da i on nadzire izgradnju objekata i pu-teva. Na novu dužnost se javio na vreme, na sahra-nu nije otišao.

Bez reči su Kerestijevi ispratili ćerku na voz za Novi Sad.

- Nemoj samo opet brukom da nas teraš u grob – samo je promrmljala mama.

Ilonka je obećanje ponovila valjda hiljatiti put i ponela se od prvog dana tako da čak ni Tibor nije mogao da je prepozna. Tek koju reč bi prozborila u retkim prilikama, kada bi mu se pridružila na čaju s njegovim društvom u nekoj poslastičarnici.

- Kao kaluđerica da je – prokomentarisao je Viktor nekom prilikom, pošto je otišla kući sa Tiborom, a kada je isto ubrzo ponovio, ostali su počeli da ga zadirkuju da to sigurno nešto znači, s tim što je on bio spreman za opkladu da nije jedini kome se Ilona svidela.

Kako i jeste.

Koji dan kasnije je Tiboru predložio da se u troje nađu da popiju po čašu piva, u nekom od boljih restorana, a posle trećeg, četvrtog zajedničkog izlaska se osmelio da nešto preduzme. Koristeći momenat dok je njen rođak čavrljao za susednim stolom, priupitao je Ilonu da li je raspoložena za šetnju u dvoje, sledeće subote.

- Ne mogu, daleko stanujem – zahvalila mu se.

Na ponudu da će je otpratiti do kuće je uzvratila uvređeno, šta će svet misliti, ali se Viktor nije predao, mada je odbacila i novu njegovu ponudu.

Upravo tog dana mora na večeru povodom rođendana svog doktora, a pozvani su svi iz ordinacije.

- Prošle nedelje mi ili niste kazali istinu ili vaš doktor ima dva rođendana. Komšija nam je i večeras su moji roditelji na rođendanskom slavlju kod njega – dočekao je prikom idućeg susreta.

Svo troje su se ovom nasmejali, a od te večeri je počela da se bez Tiborove pratnje sreće sa Viktorom, s kojim su posle šetnji usledili izlasci na kolače, pa na igranke, u bioskop, na izlet u Sremsku Kamenicu... Upoznao je i svoje roditelje s njom nekom prilikom i lepotica im se dopala. Potom su njeni mati i otac došli prvi put do Novog Sada, drugi, treći...

Blistalo se od sreće. Ilonka i njeni zato što je Viktor za ponos, a Grinovi zbog toga što će im sin staviti tačku na život haj-huj, šta god to značilo.

Svadba je bila skromna, kako je i pristojalo. Oblaci iz Nemačke su brinuli i cenilo se da brak Mađarice i Jevrejina ne treba da privuče pažnju, a u skladu s tim se izabralo da se za medeni mesec mladenci skrase na Paliću.

Ovo parče neba naoblačilo se pre nego što se verovalo, a Grinovi su narednog januara stradali. Iloni i Viktoru, tada na Božiću kod njenih u Somboru, javljeno je da se ne vraćaju kući. Prijatelj je preneo da bi se moglo desiti...

Desilo se.

Marija i Josip su sa još onolikim svetom nestali pod zaleđenim Dunavom, a posle se mladi par snalazio kako tako. Živeli su u stanu njegovih roditelja i, u najvećoj meri, od njene plate, pošto su novi propisi omogućili Ištvanu, dotad prodavcu kod Grinovih da kupi njihove radnje. Zapravo, trgovina je išla tako da je deo robe u skladištu prodao nekom iz svog Temerina i koliko-toliko isplatio Viktora. Pride još, nije ga otpustio, a što je mogao, već mu dao da vodi magacin, uz obećanje da će mu svakog ponedeljka dati neku crkavicu.

Ubrzo je Viktoru stigao poziv u munkaše, nekud van grada i prethodne večeri pozvao je Ilonu u očevu radnu sobu:

- Bio sam kod starog Kovača, advokata. Ovde ti je testament. Ne vratim li se, stan je tvoj. Prodaj ga odmah sa svim stvarima i beži!

- Šta pričaš? Ištvan kaže da ćete raditi samo nekoliko dana i da ćeš brzo doći kući. I kuda da bežim bez tebe?

- Mani se Ištvana i njegovih priča. Vidiš da nije dobro, posebno za nas, Jevreje.

Sa prinudnog rada se vratio posle skoro dva meseca, iznuren i vidno mršaviji i sav prljav. Razdražljiv, kakav nikad nije bio, Ilona je tumačila time što ga muči suv kašalj i otišla je do Ištvana, da zamoli za neki dan muževljevog odmora:

- Vidiš li koliko je zlatan. Rekao je da dođeš kada ti bude bolje, s tim da ćeš platu primati.

Ali, čim je sneg okopnio, ponovo su ga zvali na zbornu mesto za prinudne radnike. I onda ponovo. Vraćao se uvek bolesniji, nemoćniji, bez apetita i naprasitiji. Ni traga bivšem šarmantnom sportisti u tom sada naizgled istrošenom čoveku.

S obzirom na opšte prilike, Ilonki je bilo snošljivo. Uz platu joj je debeljuškast, a naveliko pričljiv, Ištvan redovno donosio četvrtinu mizerije, Viktorovu platu i tako se već moglo živeti. Kada ga je drugi put primila u stan, pozvala ga je da uđe na piće, ali posle ko zna koje po redu rakije, osmelilo mu se ono što mu ne ide u glavu:

- I čitam i čujem da su Jevreji opljačkali svet! Jeste li i vi, kao neke druge, morali da pođete za Viktora...

Zgranuta, Ilona se bez reči digla, otvorila vrata sobe i ulazna u stan, pa gostu pokazala da izađe. Sledećeg ponedeljka skupio je hrabrost da ponovo dođe i uz novac doneo polovinu table čokolade, ko zna kako nabavljene.

- Izvinjavam se – promućao je, na šta se Ilona zadovoljila da klimne glavom, brzo zatvarajući vrata.

Naredne sedmice je ubedila sebe da bude drugačija. Pošto je Viktor pisao da uskoro dolazi, da bi izgladila odnos, zadržala je Ištvana na kasnom ručku. Oduševljen, pričao je mnogo i na čas učinio joj se ponovo simpatičnim, čak dragim.

Po muževljevom povratku su se njena sretanja sa Ištvanom unekoliko ustalili, u njegovom sobičku. Ne samo ponedeljkom i zbog muževljeve plate.

Viktor je ovog puta bio još bolesniji i sav u modricama, i depresivniji nego pre.

- Zašto ćutim? Ne možeš ni da zamisliš kako je tamo bilo – ponavljao je glasom ni sličnom ranijem, nego tišim, pritajenim, kao u strahu da bi ga neko mogao čuti.

Prvih dana je teško hodao i samo kada bi morao.

Dan pred puštanje vezali su ga za noge i obesili na drvo, da visi naglavce.

Ipak, oporavio se. Donekle. Uporno je vežbao, kao nekad u svom klubu.

Krajem 1943. odveli su ga u Nađkovači, pokraj Budimpešte i ona se odvažila da ga poseti. Prijatelji su je odvrćali, govoreći da je neće pustiti da ga vidi, ali je ipak otputovala i nekog jutra se obrela blizu polja na kome kopali radnici, okruženi naoftčružanim vojnicima i žandarima. Viktora nije mogla da vidi, s tim da je osećala da je tu negde.

Još dok je prilazila kapiji primetila je stražara, dovikujući mu molbu da preda paket s hranom.

Nije dozvoljeno, grmnuo je, na šta je ona zaplakala, a kada se isto ponovilo, zaiskrila je u njoj

nada da bi je možda mogao razumeti oficir koga su privukli vika i plač.

Prišao je energičnim korakom, generalskim.

- Paket može, vi ne – odvagao je odmah i poslao stražara da sve obavi, ostajući s njom na kapiji, uljudno razgovarajući i tešeći je da za muža ne brine:

- Čim budemo pobedili ovo će proći, videćete.

U razgovoru je opazila da je zagleda, a u dva maha, kada joj je nešto kao u poverenju govoio, nagnuo bi se i blago je uhvatio za podlakticu.

Nije joj smetalo.

Viktora i ostale povelili su koji dan kasnije u Kištarču, a Ilona se potom i sama tamo zaputila.

Do zatvora, logora, šta li, morala je pešice, a tek što je krenula se kraj nje zaustavio džip. Za volanom je bio žandarmerijski oficir iz Nađkovačija. Otvorio je vrata, pogledao levo i desno, da koga nema u blizini i ljubazno joj pokazao da bi je povezao. Pošto je zbunjena ćutala, kapetan ponovio poziv.

- Slobodno gospođo, sam sam. A vi opet u posetu – dočekao je.

- Da. Upamtili ste me, gospodine - uzvratila je i odmah joj se učinilo da ne treba da se ustručava, sećajući se razgovora s njim pre neku sedmicu, pa i njegovog merkanja.

- Još pitate. Zar bih mogao da vas zaboravim?

Poželeo je odmah da joj da neki kompliment, ali se uzdržao, verujući da će prilika usput biti.

I bilo ih je.

Razgovor se brzo pretvorio u bezmalo prijateljski, a posle četvrt sata džip je stao pred nekom krivinom.

- Dalje morate sami, jer... Razumete, ovo nije dobro za mene - rekao je, bezmalo izvinjavajući se.

Ilona je klimnula glavom, nasmešila mu se, zahvalila i iskobeljala sa zadnjeg sedišta.

- Da, gospođo, još nešto. Ja sam kapetan Varga i na kapiji me potražite. Pomoći ću vam.

- Ilona Grin.

- Mađarica? Vidim, ne nosite zvezdu - rekao je i posle dodao: Gospođo, mnogo lošeg su nam uradili. Ne kažem da je to bio vaš muž, ali morate razumeti svoj narod.

Na kapiji se poneo kao da Ilonu vidi prvi put, a dok je s njim ostala da čeka vojnika da Viktoru preda paket, skoro se začudio svojoj hrabrosti:

- Vraćate se danas?

- Da, za Peštu, vozom malo pre sedam, ako ne budem uspela onaj raniji da uhvatim – rekla je, gledajući u daljini munkaše kako prenose neku zemlju i građu, ali među njima nije bilo Viktora.

- Budite na stanici u pet. Moram poslom u Peštu i povešću vas, ako dozvoljavate – bila je laž podstaknuta željom da je opet vidi, ne znajući u

tom momentu kako bi ponovo mogao da dobije džip.

Docnije nije samo Arpad mislio o jutrošnjem susretu. I Ilona je, dok je nogu pred nogu išla do sela i posle, kada se smestila u praznu staničnu čekaonicu. Jedinu zabavu činio joj je dolazak voza iz Budimpešte i, sat, dva kasnije, kloparanje istog prema prestonici. Da se naočit oficir neće pojaviti nije ni pomislila.

Kapetan se pre ručka odvažio da ode do majora i da bude iskren. Ne potpuno. Vožnju s njom do logora je preskočio. Signal da bi nečeg moglo da bude navodno je dobio u Nađkovačiju, sada mu se to potvrdilo...

Besprekornom, strogom prema potčinjenima i nemilosrdnom prema zatvorenima, izašlo se u susret:

- E, ako je tako, uzmi džip i pazi! Ja odgovaram i za to da sutra ne radiš, pa ćeš imati subotu i nedelju. Častim. A u ponedeljak da budeš ovde prvi!

U pola pet Arpad je bio ispred stanice, u predvečerje je njega i Ilonu dočekala Budimpešta i provod za pamćenje. Sutradan su noćili u Novom Sadu.

U ponedeljak, Ištvana je na vratima stana Grinovih dočekalo što je bilo bilo je, sve ćemo zaboraviti, hvala i doviđenja. Za neki dan je Ilona iznova bila u Kištarči, najmanje zbog paketa za Viktora. Opet ga nije videla. Prošle nedelje utrošeno majorovo nagradno odsustvo svelo je susret sa Arpadom tek na priču u seoskoj gostionici. Nedugo docnije, na njenu molbu da opet otputuje, u ordinaciji je stavljena tačka, ali je kapetan stigao vozom u Novi Sad.

Za rasplet nije bitno ko se setio okrutne zamisli. Je li i ona imala udela je za nagađanje, a sve je počelo posle iznenadne smrti njenog oca.

Nevelikoj sahrani u Somboru prisustvovao je i kapetan. U junu je pošao iz Kištarče transport Jevreja za Aušvic. Viktor Grin je kao prvi uteran u smrdljiv vagon. Neki zatočnici ostali su u logoru još da rade, a kada su birali koga će zadržati, Arpad nije ni pogledao prema njemu. Odahnuo je s olakšanjem kada je voz krenuo.

- Nije tamo kao što Jevreji blebeću. Isti je logor kao drugi – pričao je Iloni koji dan kasnije, tada najverovatnije već udovici.

I vlasnici stana.

Nepoznato je i to da li je poverovala u reči o Aušvicu i lažima Jevreja, i da li je to uopšte zanimalo.

Ni od kakvog značaja, jednako nije ni to da li su žandarmerijskom kapetanu Vargi naredili premeštaj prema Debrecinu, tački ključanja te jeseni, ili se kao rodoljub dobrovoljno javio da bi i on da se ispreči nadiranjju crvenoarmejača. Način na koji je

skončao, i u koji spisak je uneto njegovo ime, teba svrstati u istu kolonu. Je li među poginulim ili teškim ranjenicima potom preminulim ili je bio zarobljenik kome se sudilo po kratkom postupku.

Tibor i njegovi su tokom rata iz Novog Sada prebegli u Budimeštu, odakle se više nisu vratili, a Ištvana je nova vlast osudila zbog kolaboracije sa okupatorima na višegodišnji zatvor. Odslužio je kaznu sredinom pedesetih, ali kao invalid nije uspeo ma gde da se zaposli. Kuću u Temerinu je našao praznu. Žena ga je napustila i otišla da nevenčano živi sa izvesnim Šanjikom, u Đurđinu, pokraj Subotice.

Ilona je kraj rata dočekala u svom velikom novosadskom stanu. Imala je nameru da majku pozove da se preseli kod nje, ali je opaka bolest odnela nekadašnju učiteljicu.

Dermatolog je, opet, zatvorio ordinaciju i zaposlio se u bolnici, po savetu onih koji preporučuju rešenja za tuđe dobro. Još su joj u opštini saopštili da napusti za nju prevelik stan. Dodeljen je izvesnom rukovodiocu iz komiteta. I Ilona se vratila u roditeljsku kuću u koju su joj uselili sustanare.

Svojevremeno, glas iz Sombora nije dopratio mladu bolničarku u Novi Sad. Sada se neko vratio iz Kištarče, a kako je viđana sa Arpadom sve je postalo, što se kaže, sto odsto. A od Novog Sada do Sombora nije daleko. Prenosioci priče su se još postarali da ukapaju po koju sitnicu. U svom gradu bila je usamljena i posramljena, bez posla, vezana za deo svoje kuće, u koju je dolazila iz komšiluka jedino rodbina njene majke i donosila joj ono što im je ostalo od ručka. Njen bivši načelnik se sa svojom porodicom odselio u Beograd. Pre toga ga je, tamo kod muzeja, srela. Htela je da ga zamoli i bilo kako pomogne, makar samo da porazgovaraju, ali je doktor požurio na drugu stranu ulice kada je video.

U danima kada je rezulucija Informbiroa ovde žestoko tresla, Dunav bi počesto, od Sombora pa na dole, izbacio na obalu po neko telo. Ne samo muško. Teško vreme se predugo vuklo i nije čudilo da se katkad digne ruka na sebe, a nije bilo i jedino tako.

Nestajlo se i drugačije.

Iz somborske mrtvačnice i drugih, rekombodno, nikad nije saopšteno i to da je nađena nepoznata ženska osoba, što nije nikakav dokaz, jer nije bila obaveza da se sve vesti te vrste iznose u javnost.

Bilo kako bilo, Ilonu Grin, devojački Keresti, bolničarku iz Sombora, rođenu tad i tad niko više nikad nije video.

Tomislav Osmanli

Rabin i iskustvo žrtvovanja

Eleazar ben Cvi baca pogled kroz mali prozor aviona kroz koji se, ispod njega, vidi samo plava površina okeana. Iznova ga oduševljava prizor nepreglednog mora i još jednom potvrđuje njegovu nepokolebljivu veru u Boga. Ta ogromna površina podseća ga na beskraj koji se prostire ispod njega ne samo sada, već i u dubinama neba i dalje, u beskraju kosmičkog svoda kojim, nepokolebljivo veruje ben Cvi, vlada ona svemoćna sila koju on zamišlja kao Tvorca.

Iako su mu preci Aškenazi iz Nemačke, Eleazar ben Cvi je rabin sefardske sinagoge El kaal de los Monastirlis u Njujorku, koju su negde početkom prošlog, dvadesetog veka, sagradili imigranti koji su stigli na novi kontinent iz grada Monastira ili Bitolja iz balkanskog dela otomanske Turske. U Njujorku, gde dominiraju Aškenazi, doseljenici iz evropskih severnih zemalja, među živima više nema nijednog od osnivača Monastirske sinagoge. Dobar deo njih rabi Eleazar ben Cvi zatekao je žive u odboru sinagoge kada mu je pre četrdeset i sedam godina ponuđeno da rukovodi njome.

Pričali su mu o svom rodnom gradu i objašnjavali da su se nakon inkvizitorskog progona sefardskih Jevreja iz Portugala i Španije, na samom kraju petnaestog veka, naselili širom tadašnje Turske imperije. Među svima njima, naglasili su mu, jevrejske opštine u dva grada bile su od posebnog značaja i uticaja. Pre svega ona u Tesaloniki, Solunu ili Saloniki, kako svi Sefardi zovu ovu balkansku metropolu, koji su inače i njeni najbrojniji žitelji. U davna vremena, posle progona iz Palestine i Jerusalima, u Saloniki su se doselili Jevreji Romanioti. Sa dolaskom Sefarda broj jevrejskih žitelja je postao tako dominantan da se javio i predlog da se grad nazove Samarija. Drugi grad bio je Monastir ili Bitolj. Romanioti i Sefardi su se doselili i tamo, u drugom gradu po brojnosti, ali u rabinskoj istoriji prvom gradu po važnosti na Balkanu.

I pored značaja istorije njegove sinagoge, rabin Eleazar ben Cvi nije nikada bio u tom balkanskom gradu po kom je ona dobila ime. Hteo je to da uradi mnogo puta, ali nikada nije otišao tamo. „Znanje rabina”, često je razmišljao Eleazar ben Cvi, „kao uostalom i vera,

ne moraju nužno da proizilaze iz ličnog iskustva. Zato i verujemo uputstvima koje su napisale, neka i pre nekoliko vekova, stare, mudre glave.” Tako je rabin verovao da grad, po kom je njegova sinagoga nazvana, nije nužno morao da zna iz ličnog iskustva, već je verovao da je bolje da zna njegovu dijahronijsku i unutrašnju dimenziju iz spisa koje je nalazio u svojoj i drugim bibliotekama. Kad je postao rabin, Bitolj se nalazio u komunističkoj Jugoslaviji, a sada, po raspadu te zemlje, u maloj državi Makedoniji. Pre dve godine je u nedeljniku *Forward* čitao o ratu koji se tamo vodio i posebno su ga potresla surova ubistva koja su se desila u planinama. Neka od tela ubijenih vojnika regularne vojske bila su izmasakrirana i zatim sasvim spaljena, slično žrtvama paljenicama u starom Hramu. Onda je u novinama ugledao za njega važno ime grada Bitolja, jer je pročitao da je u odmazdi zbog tog zločina, lokalno stanovništvo zapalilo veliki broj dućana u gradu. „Eto”, pomislio je tada „i Monastir je žrtvovan žrtvom paljenicom.”

Avion mirno klizi kroz oblake. Pre pola sata poleteo je sa uobičajenim kašnjenjem od deset minuta sa njujorškog JFK aerodroma. Možda je trebalo da povede i ženu. Mirtil, koja je i pored bolova u kostima od uznapredovale osteoporoze uvek imala blagi osmeh na licu, samo je dva puta bila u Jerusalimu, ali s druge strane, i da je krenula s njim, šta bi ona tamo radila. On će sate i sate da provede na rabinskoj konferenciji, a ona nije ni previše pokretna, a ni najsnalažljivija na drugim mestima. Rabin sklapa oči. U uši mu ulazi monotoni zvuk mlaznih motora aviona, a onda prestaje da ih čuje. Zamišlja Bitolj u srednjem veku. I sam je čitao poznata uputstva bitoljskog rabina Josef ben David Ben-Levija koji je još 1502. u Solunu odštampao knjigu sa takozvanim rezponzama pod naslovom „Pitanja i odgovori”, uputstvima koja se tiču građanskih, religioznih i duhovnih pitanja i dilema jevrejskih zajednica koja se i dan-danas uzimaju u obzir u rabinskim sudovima. Knjiga, čije korice mu se pojavljuju pred zatvorenim očima, je ponovo štampana 1726. za potrebe velike jevrejske zajednice u Amsterdamu. Među poznatim rabinima u Monastiru, u avionskoj viziji rabija Eleazara ben Cvija, defiluju stari i dostojanstveni likovi jedne petovekovne galerije bitoljskih rabina: Šlomo ben Avraham Hakoen, jedan veliki zakonodavac čije su rezponze štampane u četiri toma negde između 1586. i 1652. takođe u Solunu, pa čuveni rabin Avraham Falkon rođen 1643, rabi Šmuel

Cadok rođen 1690, stručnjak za religiozno sudstvo i versku pravdu, zatim ugledni Benjamin Medina rođen 1730, rabi Avraham de Jehuda de Buton koji je napisao rezponze „Mahaze Avraham” štampane 1795, David de Buton rođen na kraju devetnaestog veka, učeni i poštovani Benvenisti ben Avraham Gatenja rođen 1859, rabi Avraham Ger Cedek rođen 1800. i Moše Šabat Kamhi rođen 1865. koji je inače bio preobraćenik u judaizam, zatim rabin David Ben Šlomo Papo čije su čuvene besede „Bni Meir” i „Bne David” izrečene u Jerusalimu 1914. i 1924, zatim sefardski mudrac i glavni rabin Jerusalima dr Ariel ben Cion rođen 1913. jedan beskrajni niz mudrih glava poteklih iz tog čudesnog predela na Balkanu. Jednog dana, zaključio je rabin monastirske sinagoge po završetku ove revije mudraca koji su defilovali ispred njegovih duhovnih očiju, sa članovima odbora sinagoge, u društvu supruge, svakako će posetiti Bitolj.

Nadam se da se može reći da ćete i vi postati, deo te monastirske linije svete vere, kako mu je spokojnim glasom rekao predsednik sinagogalnog odbora, kad je mladi Eleazar ben Cvi postavljen za rabina. Tada mu je rekao i da grad Saloniki lokalno stanovništvo zove Solun, a da njegov rodni Monastir zovu Bitolj. Još 1689. istorijski spisi pominju 4,000 Jevreja, žitelja Bitolja, broj koji je identičan njihovom broju u popisu iz 1890. S obzirom na čudne obrte posle propasti Otomanske imperije iz Salonika prema Monastiru dešavao se i priliv i odliv sefardskog stanovništva u migracijama izazvanim vojnim plimama i oseckama novog dvadesetog veka, najavljenog vojnim dešavanjima na Balkanu, a potom i sa dva velika rata koji su buknuili širom sveta, a posebno snažno se rasplamsao upravo na teritoriji između ta dva grada.

Eleazar ben Cvi zna sve činjenice iz života Monastiraca. Zbog njih je naučio sefardski, iako ritual u sinagogi obavlja na hebrejskom, a propovedi na engleskom jeziku koji i posle toliko decenija, još uvek govori sa ostacima nemačkog jezika i jidiša, jevrejske verzije nemačkog, a u posebnim prilikama zna da progovori i na latinu, jeziku osnivača njegove sinagoge. Ona pripada kongregaciji ortodoksnih sinagoga, suprotno pokušajima nekih članova njihovog molitvenog doma da se pređe u reformističke jevrejske hramove, čemu se Eleazar ben Cvi, kao tradicionalista, i prema tome cionistički određeni vernik, oštro suprotstavio. Deo reformističkih vernika, uglavnom iz treće generacije nakon dolaska

njihovih deda i pradedova iz tog balkanskog grada u Njujork, napustio je sinagogu, a jedan deo se vratio tradicionalnim verovanjima. Tako je Eleazar ben Cvi učvrstio svoju kongregaciju i nakon pobeđe njegovog opredeljenja, čak je i uvećao, uživajući u još većem poštovanju njenih članova.

Sada putuje na tu veliku rabinsku konferenciju koja se održava u Jerusalimu, na jedan od onih susreta na kom se učvršćuje jedinstvo vere, koja je ovog puta posvećena teološkoj temi naslovljenoj „Žrtva posvećena Svevišnjem.” Tema žrtve, bez obzira što je, hvala Svevišnjem, lično nije doživio, niti on, niti njegova porodica, posebno je zaokupila rabina ben Cvija. No, rečeno je da se neke stvari ne iskuse, a znaju se i prihvataju iz knjiga, rabinskih zapisa i iskustava drugih. „Hvala Bogu”, ume Mirtl često da kaže kad u njujorškim večerima piju čaj sami ili sa prijateljima, „što nas u životima nisu uznemirili tako potresni događaji.” Eleazar se slaže s njom i pomisli da mu je Bog podario iskustvenu nevinost. Eleazar ima 79 godina, i hvala Bogu, još uvek je krepkog zdravlja, ali ipak ovo putovanje, shodno temi o kojoj već nekoliko dana razmišlja, kad se u obzir uzmu njegove godine, smatra jednom od svojih žrtvi Svevišnjem. Dok leti između dva plava beskraj pomisli da mu je, s obzirom na godine koje nosi na svojim plećima, ovo možda poslednje putovanje i u zemlju Izrael i u sveti grad Jerusalim, dva mesta ka kojima je usmerena molitva svakog mojsijevskog hrama, ne samo u Americi i Njujorku, već i širom sveta. Kroz glavu mu prolazi da, ako mu je tako sudio Adonaj, bilo bi dobro da umre kao pravednik u Jerusalimu, što je san svakog Jevreja.

Ipak, ne sapliće se o tu misao koja mu se iznenada javila. „Šta će sirota Mirtl da radi bez mene”, pomisli Eleazar ben Cvi samosažaljivo. Odlazak u carstvo nebesko, iz godine u godinu, sve više ga zaokuplja kao eshatološka tema kojom se rabin bavi i kao duhovnik, ali ga ta tema sve više i plaši, njega kao i svakog drugog čoveka u njegovoj dobi. Zato jedva čujno, sa iznenada osušenim usnama, sedam puta promrmlja pashalnu želju „Lešana haba’ a bi’rušalajim!” kojom poželi da (i) sledeće godine dođe u Jerusalim, baš dok stjuardesa gura uzana kolica koridorom aviona između zadremalih putnika, nudeći budnim drugi osvežavajući napitak, ali brzo prolazi pored belobradog rabina koji mrda usnama i mrmlja, pomislivši da se moli.

U hronikama koje se čuvaju u biblioteci njegove sinagoge, u dugim noćima otkad je po-

stavljen za njenog rabina, Eleazar ben Cvi je čitao da su, po završetku Prvog svetskog rata 1918. ta dva balkanska grada pripala dvema različitim državama: Saloniki Grčkoj, a Bitolj novoj državi Jugoslaviji. U to vreme se više od 150 sefardskih porodica iz Bitolja naselilo u Solun gde su 1928. sagradili i svoju sinagogu, a oko 60 monastirskih porodica se seli u susedni gradić Lerin, ili Florinu, koji je takođe pripao Grčkoj. Između dva rata stvara se i nova dijaspora bitoljskih Sefarda, na početku veka njegova El kaal de los Monastirlis u Njujorku, 1928. Bitoljska sinagoga u Temuku, u Čileu, a 1932. Bitoljska sinagoga, na čelu sa Hajimom Nahmijasom, formirana je i u samom svetom gradu Jerusalimu.

Misli su mu se uspokojile. Žedan je, pa baca poglede duž avionskog koridora, očekujući da će se stjuardesa vratiti sa osvežavajućim ponudama. Kako letilica ulazi u zonu noći prostrtu iznad Atlantika, kroz prozor dolazi sve oskudnija svetlost, kao da neko napolju brzo okreće reostat svetlosnog parka dnevne svetlosti, pa okean dobija na tajanstvenosti i neshvatljivu dubinu, a na nebu se pojavljuju prve zvezde. „Biće bolje”, pomisli rabin digavši ruke od željenog napitka, „da malo dremnem, bar dok ne posluže večeru koja će u svakom slučaju da bude za tili čas. I onako sam imao naporan dan i čitavu noć za putovanje.” Zatvara oči i misli mu ponovo odlaze ka temi konferencije na koju putuje. „Žrtva”, sinulo mu je, „je pojam i reč u kojoj se sastoji čitava istorija Judejaca.”

Pred očima mu se pojavljuje horizont Kna’ana, obećane zemlje u koju, nakon izгона iz Egipta, vidi kako, kao i već toliko mnogo puta u svojoj mašti, najpre dolazi nekolicina, za njima desetine, a zatim i hiljade ljudi. Ispred njih hoda predvodnik držeći u čvrsto stisnutoj desnici moćni pastirski štap po ugledu na Mojsija, patrijarha odabranog božjeg stada Izraela, nomadskog naroda koji čine hiljade staraca, muškaraca, žena i dece. Rabi Eleazar ben Cvi izbliza posmatra aktere svoje paleoistorijske judejske vizije. Za razliku od svetloplave boje njegovih očiju i bele, skoro providne kože, oni imaju maslinaste oči i boju oznojene kože i umorna lica iscrpljena od neizvesnosti, gladi, žeđi i četrdesetogodišnjim lutanjem kroz pustinju. Nagrada slobode ne stiže odmah sa svim svojim darovima. Izabrani narod traži obećanu zemlju za sebe i svoja pokolenja lutajući dugim godinama prostranstvima od Afrike do Male Azije. Zato na nekim licima Eleazar ben Cvi vidi samo umor, bezvoljnost i odsutne,

očajničke izraze. Ali najveći broj lica ovih predaka osenčena su unutrašnjom svetlošću i plamenom koji sija kroz žeravice u njihovim očima, onim žarom koji je u njima upalio jedini i svevišnji Bog, onaj koji je Mojsiju koga svi iz ove grupe poznaju, svojevremeno dao zapovesti i zakon. A Mojsije im je bio vođa i uteha ovih četrdeset godina lutanja, i onaj koji je izveo njihovo izbavljenje iz egiptaskog ropstva, onaj koji je od Boga dobio moć da samo dodirom pastirskog štapa okrvavi čitavu veliku reku Nil, onaj koji je moćnom faraonskom Egiptu doneo božje kazne i nesreće, onaj koji je po volji božjoj otvorio duboko more i na njegovom dnu napravio put za bezbedan prelazak svog naroda, prvi patrijarh judejskog plemena, onaj od kog počinje beleženje u svetim knjigama, onaj koji se u danima lutanja i gladi molio za spas i po božjoj volji nahranio izabrani narod *manom*, tom čudesnom hranom koju je Bog sipao sa neba i na kraju, onaj koji je svoj narod doveo do Obećane zemlje, a sam nije dočeka da kroči u nju.

Eleazar ben Cvi vidi lica prvih vladara koji su u novoj zemlji ujedinili jevrejska plemena i sveštenika jedinog Boga koji su vodili bitku sa prvosveštenicima paganskih kultova, Boga Bala i Boginje Astarte, vidi njihove žrtvenike i neobične rituale u kojima ovim božanstvima prinose krvne žrtve, obezbeđujući, nakon svih kolebanja i prevrata, dominaciju jedinog, Mojsijevog Boga, Boga njegovih sveštenika, rabina iz drevnih vremena blagoslovenih još od tada, pa sve do sada, sve do njega.

Eleazar vidi Rut Moavku koja je prihvatila jevrejsku veru i koja se smatra rodonačelnicom dinastije moćnog kralja Davida. Eleazar ben Cvi vidi i mladog Davida. Posmatra njegovu srčanu borbu sa džinovskim Goliatom, a zatim i dobijanje prestola Izraela. Potom stari rabin vidi zavetnu arku Mojsijevu sa pločama *Deset zapovesti* na njoj, svetu kutiju konstruisanu sa dva rala držača za nošenje, sa dva heruvima okrenutih licem jedan prema drugom na njoj i sa krilima kojim se dodiruju iznad glava, koju su napravili najbolji majstori po preciznom diktatu sa neba koji i dan-danas stoji zapisan u Svetoj knjizi. Posmatra zavetni kovčeg smešten u svetom šatoru, tom simbolu nomadskog života izabranog naroda i ne može da se nagleda tog prizora od kog mu žmarci prolaze čitavim telom, jer zna da u Arki boravi sam jedini i uzvišeni Bog. Onda ugleda Solomona, moćnog i dostojanstvenog, sina Davidovog i kralja Izraela koji je izgradio Prvi Hram u Jerusalimu. Nova građevina imala je proporcije Arke, i trebalo

je da bude čvrst i konačni dom za nju i za Svevišnjeg. Zablešti Hram u mislima rabina u svoj svojoj lepoti, sa dva velika stuba postavljena na ulazu i u unutrašnjosti sa drvenim dekoracijama, od kedrovog drveta donesenog sa visokih libanskih gora. Eleazar ben Cvi širi nozdrve i upija miris još uvek sveže kedrovine koja se širi Hramom. Vidi mudrog i dostojanstvenog Solomona kako razgovara sa dva Hirama, kraljem Hiramom iz obližnjeg kraljevstva koji mu pomaže da izgradi Hram jedinom Bogu, vidi ga kako muškom rukom prelazi preko maslinaste svile od bedara kraljice od Sabe, zatim i karavan sa njenim darovima koje je poslala Jerusalimu, vidi mudrog kralja kako se savetuje sa drugim Hiramom, veštim majstorom bronzanih radova kojima je Hram ukrašen. Treperi sva ta raskoš najsajnijih delova judejske istorije pred očima njujorškog rabina.

U svojoj viziji svedoči prvoj službi Bogu, i dok je posmatra zahvaljujući snazi svoje mašte, šapuće blagoslov. Pred očima mu lepršaju krila sivog goluba podignutog u rukama sveštenika Hrama kog će žrtvovati, zatim ugleda i sam žrtvenik na kom se prinose krvni darovi Bogu od žrtvenih životinja kralja, sveštenika, velikodostojnika i brojnog naroda koji u ovoj kamenoj građevini vide ispunjenje molitva generacija njihovih izmučenih prethodnika, vide dom Boga čije su mesto postojanja selili sa sobom u dugim nomadskim lutanjima po širokim predelima od Afrike do Bliskog istoka, i konačno, do kna'anske zemlje gde su i za sebe pronašli dom.

Onda ugleda prokleti Tiša beav, deveti dan julsko-avgustovskog meseca Ava, vidi Jerusalem zavijen u vrisak i plač, ljude kako trče u očaju i gnevu, majke koje uzalud dozivaju svoju decu, grad krvav od silovitog udara vavilonske vojske i Hram divljački opljačkan i zavijen u plamen. Vavilonski car Nabukodonosor trijumfalno ulazi u razrušeni grad na svojoj dvokolici i prati propast hrama Solomonovog. Ubrzo su formirane kolone zarobljenika koje se šalju na mukotrpn rad u mesopotamijsku metropolu. Godina je 586. pre nove ere po savremenom merenju vremena. Eleazar ben Cvi vidi slike još jedne žrtve predaka, grize suve usne i njiše glavom ophrvan užasom dok se u zatamnjenom koridoru aviona čuje duboko disanje putnika, a iznad Atlantika vlada duboka noć. Potom sledi vekovno ropstvo njegovog naroda u Vavilonu, daleko od otadžbine i zapuštenog hrama, tamo, na rekama vavilonskim... Eleazar ben Cvi pomisli na epizodu iz legende o

Esteri, odlučnoj ženi persijskog kralja, Jevrejki po poreklu. U palati persijskog grada Suzi, Haman, ministar na dvoru, hoće da organizuje pogrom Jevreja. Dan uništenja određuje žrebom. Ali to žrtvovanje svog naroda sprečavaju mudra Estera i njen stric Mordehaj. Od tada se spas od žrtvovanja slavi purimskim praznovanjima. Nakon prvog, bilo je na stotine Purima. Žrtve Izraela i purimska spasenja su dve suprotnosti koje vode postojani dijalog tokom milenijumske istorije plemena Judinog.

Uzdiše tiho i na tren otvara oči. U avionu vlada noćni spokoj kolektivnog sna putnika. Eleazar ben Cvi ponovo baca pogled na istorijski film koji projektuje u sebi. Posmatra izgradnju Drugog Hrama nakon oslobođenja iz vavilonskog ropstva i prvi obred libidacije, polivanje žrtvenika vodom kao izraz želje za dobrom kišnom sezonom i bogatim rodnom na poljima. Gleda prvosveštenika Hrama koji se sedam dana spremao za ulaz u najsvetiji deo Hrama. Konačno, sedmog dana, za Jom kipur, Dana pokajanja, u beloj lanenoj odeći prvosveštenik obnovljenog Hrama iznova obavlja žrtvenu ceremoniju nad ceremonijama. Ulazi sa strahom božjim u Svetinju nad Svetinjama, u prostoriju hrama gde samo jednom godišnje, samo tog dana, samo on ima pravo da uđe. U obredu prvosveštenik nekoliko puta ispoveda grehe, najpre svoje i svoje porodice, sa rukama položenim na glavu jednogodišnjeg junca kog će kasnije da zakolju kao žrtvu Bogu, potom ispoveda grehe svoje i sveštenika svetilištu, Hramu nad svim hramovima, sa rukama položenim na glavu jarca kog će kasnije da zakolju kao krvnu žrtvu Bogu, i na kraju ispoveda grehe čitavog naroda sa rukama na glavi drugog jarca, koji se natovaren gresima i namenjen zloduhu Azazelu, pušta u pustinju.

Potom mu se pred očima odvija bitka sveštenika Matatije i njegovih sinova, posebno Jude Makavejca i njegova pobeda nad nosiocima grčke duhovne okupacije. Pred njegovim očima defiluju potomci generala Selveka, jednog od naslednika Aleksandra, mitskog kralja Makedonaca i Grka koji je zavladao čitavim tadašnjim poznatim svetom, i Palestinom, čiji su potomci, a jedan od njih bio je i Selvek, počinju da helenizuju Jevreje, naročito deo jevrejske aristokratije, zabranjujući im njihove verske običaje, unoseći među njih grčki jezik, a u Hram jedinog Boga, svoje paganske mnogobožacke simbole.

Tako Eleazar ben Cvi u panistorijskoj avionskoj fantaziji doživljava radost ponovnog osvećenja Hrama 164. godine pre nove ere i velikog narodnog slavlja tim povodom. Slede

dva osvećenja, Habajita, Božjeg Doma i Hamizbeaha, žrtvenika Hrama. Blaženi osmeh igra na zanesenom licu Cvija čija religiozna meditacija doživljava kulminaciju kad je prizvao legendu o ulju. Cvi jasno vidi Jehudu Makabija i njegove borce za oslobođenje od stega grčkog vladara, pagana Antioha Epifana, kako pobedonosno, fanatično plamenim pogledima, ulaze u ponovo slobodan Dom Božji. Ali, gleda ih sa osmehom izvesnosti rabin njujorške sinagoge, u jerusalimskom hramu nalaze samo jednu malu činiju sa ritualno pročišćenim košer uljem za menoru, dovoljnim da sedmokraka svetiljka Hrama gori samo jedan dan. Blagosloveno je delo Jude Makabija, prolazi kroz glavu Eleazara ben Cvija ponovljena benedikcija Makavejca, jer Gospod čini čudo i menora sa ono malo ulja, umesto samo jedan dan, gori čitavih osam dana i osvetljava Dom Svevišnjeg i Jedinog Boga kome se iznova prinose žrtve na Hamizbeahu.

Rabi Eleazar ben Cvi više ne vidi priče. Starca su konačno savladali san i mrak, koji ga, nakon toliko živopisnih slika koje su mu prodefilovale ispred unutrašnjih očiju, pokrivaju umirujućom tamnom zavesom koja ga sprečava da vidi dalji sled istorijskih događaja: rimsko razaranje i Drugog Hrama 70. godine nove ere, pad tvrđave Betar, poslednje uporište Bar Kohibe u borbi protiv Rima, pljačkanje Jerusalima, odnošenje i definitivno nestajanje svete Arke Zaveta, nove, ali ne i poslednje osvajače. Podizanje paganskog hrama u unutrašnjosti nekadašnjeg Hrama Adonaja, jedinog boga Mojsija, Davida, Solomona, Makabija, svih rabina, vernika, pobornika i Eleazara ben Cvija. Zatim nove žrtve njegovog naroda nateranog u nova seljenja i svetsko rasejavanje koje se nastavilo i u narednim vekovima nove ere. Eleazar ben Cvi se rodio u Americi i lično im nije svedočio, ali je toliko puta proživio u živopisnim meditacijama i najveću žrtvu svog naroda, progone, poniženja i stradanje šest miliona Jevreja u nacističkim logorima smrti. Savremeni genocid svog naroda, njegovu žrtvu paljenicu, njegov novi Holokaustum. Zatim srećno novo stvaranje države Izrael 1948. i njegovo požrtvovano postojanje tokom decenija, sve do sada, kad u svemiru između atlantskog neba i okeana avion rabina Eleazara ben Cvija tiho klizi noćnim nebom prema njemu i njegovom epicentru, Jerusalimu. Ništa od toga rabin ne oseća. Smiruje se u potpunom mraku koji ovlada i njegovom, do maločas blaženo uzbuđenoj svesti.

Eleazar ben Cvi izlazi zadovoljan sa rabin-ske konferencije. Njegovo izlaganje je primljeno sa velikim odobravanjem. Rabini su sa odobravanjem primili njegove sveistorijske misli i tezu da je čitava istorija Izrailja istorija permanentnog žrtvovanja. Zadovoljan je kao da je ispunio zavet očeva monastirske sinagoge u Njujorku, osećajući da se ovim nastupom približava svetlim likovima monastirskih rabina.

I tako, dok stoji blaženo na ulici i veselo ispravlja i razmrđava ukočena leđa, dopušta da ga mazi popodneвно sunce. Pod suncem Jerusalima Eleazar ben Cvi se oseća življim i zdravijim nego ikada pre. U tom trenutku ispred njega se zaustavlja autobus javnog saobraćaja. U autobus, Cvi primećuje, uleće jedan mladić. Rabin Cvi gleda užurbanog mladića kako u autobusu skida kaput ispod kojeg je čvrsto nabijen prsluk sa kog visi nekoliko žica. Mladić, čije oči gore fanatičnim sjajem, uzvikuje nešto i snažno povlači jednu od žica.

U deliću sekunde, sasvim neočekivano, rabin monastirske sinagoge ugleda snažnu svetlost, a posle nekoliko eona, do njega dopire i zvuk zaglušujuće eksplozije. Dok naokolo lete komadi metala, kiša stakla, krv i delovi ljudskih tela, poslednjim talasom svesti rabin shvata da je ispred njega, u autobusu, eksplodirao čovek-bomba. Ponovo pomisli da je istorija samo jedan beskrajn niz žrtvi, u koje, po neobjašnjivoj volji Svevišnjeg, spada i on, mladić koji se upravo žrtvovao sa eksplozivnom napravom, i oni nevini ljudi u autobusu u kom ju je aktivirao, kao i on sam, nevini rabin Eleazar ben Cvi, koji, eto ni na kraju, sada dok umire, sa poslednjim atomom svesti ne može da shvati cinizam istorije, njeno neočekivano delovanje i nepredvidljivost iskustva, jer je čitavog života nevino verovao da nije nužno doživeti neko iskustvo, ni da se neke stvari provere, da bi se prihvatili zaključci koje su drugi dali.

*Tomislav Osmanli
(Bitolj, 1956)
makedonski je pisac,
scenarista, dramaturg,
teoretičar medija,
filmski i pozorišni kritičar,
novinar i esejist.*

Jelena N. Arsenijević Mitrić¹

Narativizacija Holokausta u romanu *Kao zlato u vatri* Aleksandra Petrova²

Narativizacija Holokausta u romanu *Kao zlato u vatri* odvija se kroz dve pripovesti, primarne, koja teče iz perspektive pripovedača prvog poglavlja „Gradovi, godine (1941–1994)”, i druge, umetnute, uokvirene priče naratorke, ujedno i junakinje, Laure Opriško Vujanov, koja posredstvom sećanja (sopstvenog ali i kolektivnog), pretočenog u svojevrsan roman u romanu pod naslovom *Rat i nemir*, mapira stradanja Jevreja u Drugom svetskom ratu na prostoru Balkana i nekadašnje Jugoslavije, vodeći se istorijom svoje porodice. Fokus u radu biće usmeren na analizu mnemotopa i traumatskih mesta, od Jasenovca do Sajmišta, u okviru kojih pripovedači nastoje da rekonstruišu porodičnu, ali i kolektivnu prošlost. Tumačenje ćemo izvoditi interdisciplinarnim pristupom, konsultujući poznate, ali i novije istorijske izvore uz oslanjanje na kulturološke studije, te studije sećanja.

Ključne reči: A. Petrov, Holokaust, Jasenovac, Sajmište, sećanje, kulturno sećanje, društveno sećanje, figure sećanja, mnemotop

A od vatre ostao samo pepeo na dlanu. Dovoljno da iz njega, kao iz otvorene knjige, čita svoju priču.

A. Petrov, *Pepeo na dlanu*³

1. Uvod

Roman Aleksandra Petrova *Kao zlato u vatri* složene je narativne strukture, što je već ustvrdila Krinka Vidaković Petrov (2021:232) u radu „Novo sagledavanje romana Holokausta u Jugoslaviji: Od Hinka Gotliba do romana *Kao zlato u vatri* Aleksandra Petrova”. Ratni narativi ukrštaju se u romanu, tvoreći svojevrsni mozaik, dok istovremeno ukazuju na ciklično ponavljanje ratnih užasa, prvenstveno na prostoru Balkana i nekadašnje Jugoslavije. Roman čini pet poglavlja: „Gradovi, godine (1941–1994)”, „Vaša Laura (prvi deo)”, „Laura Vujanov Rat i nemir (1890–1944)”, „Vaša Laura (drugi deo)”, „Gradovi. Zalasci (1994–1941)”. Sami naslovi poglavlja, kao i godine date u okviru njih, ukazuju na autorovu

težnju da u romanu mapira traumatična mesta u kolektivnom pamćenju XX veka na pomenutim prostorima. Tako će već junak-narator okvirne priče, sastavljene iz prvog „Gradovi, godine (1941–1994)” i poslednjeg poglavlja „Gradovi. Zalasci (1994–1941)”, apostrofirati neuralgične tačke stradanja kako u Drugom svetskom ratu tako i u ratovima krajem XX veka (Dubrovnik, Sarajevo, Beograd).

Nakon prvog poglavlja sledi umetnuti segment, poglavlje „Vaša Laura (prvi deo), koje zajedno sa poglavljem „Vaša Laura (drugi deo)” predstavljaju uvod i epilog romana naratorke uokvirene priče Laure Opriško (književno Laura Vujanov).⁴ Naime, pre nego što započne naracija romana „Laura Vujanov Rat i nemir (1890–1944)”, čitaocu je predloženo naratorkino promišljanje vlastitog teksta, romana koji nakon toga sledi. Ono je dato u epistolarnoj formi gde se naratorka, u sklopu potpoglavlja „Rasprava o metodu”, obraća pripovedaču okvirne pripovesti mnoštvom pitanja i nedoumica, pre svega povodom mogućnosti adekvatne reprezentacije individualne, porodične ali i kolektivne prošlosti, koja za predmet ima ratni, a uz to i narativ stradanja. Pored metatekstualnih aspekata, ovo poglavlje karakteriše i pripovedanje izvedeno po principu *mise en abyme* upravo stoga što će naratorka u okviru potpoglavlja „Studen kamen”, predložiti, prema sećanju rekonstruisanu priču, svog, u ratu devedesetih, postradalog verenika Marka. Tema ove minijature u romanu, priče u priči, ali i svojevrsne ekfrazе, jeste stradanje Markove porodice u Drugom svetskom ratu od ustaša. Pripovedna struktura ovog romana u osnovi je metadijegetična, što će autoru omogućiti i opravdati pokretanje i uspostavljanje različitih hronotopa i likova u tkivu romana.⁵

2. O studijama sećanja

U razmatranju narativnih diskursa romana *Kao zlato u vatri*, jasno se uočava, a to ćemo u aplikativnom delu rada i pokazati na određenim reprezentativnim primerima, kako se individualno sećanje ukršta sa kolektivnim pamćenjem. U vezi s pomenutim, potrebno je obrazložiti neke od ključnih koncepcija i termina studija sećanja, koji su izuzetno primenljivi na roman Aleksandra Petrova. Studije sećanja, kao interdisciplinarno metodološko usmerenje prve polovine dvadeset i prvog veka, nastaju i razvijaju se u sklopu studija kulture, a kao zvanični početak navodi se iniciranje časopisa *Memory studies* iz 2008. godine, a potom 2016–2017. i obrazovanje naučnog udruženja *Memory Studies Association*. Istraživanja ove vrste započeta su u okviru kulturnog zaokreta u humanističkim naukama osamdesetih godina XX veka, međutim, određene teorijske postavke utemeljio je

još početkom XX veka francuski sociolog Moris Albvaks⁶, a pretečama se mogu smatrati A. Bergson, J. Habermas i V. Benjamin (Milosavljević Milić 2018: 9–12). U fokusu ovih istraživanja nalaze se polivalentni termini sećanja, kolektivnog pamćenja, kulture pamćenja, društvene memorije, komunikativnog i kulturnog pamćenja. Kako Snežana Milosavljević Milić ističe: „Ako je sećanje transkulturni, transgeneracijski, transmedijalni i transdisciplinarni fenomen, onda se može naslutiti i mogući opseg njegove teorijske konceptualizacije i perspektive interpretacije.” (Ibidem: 12) Alaida Asman (2015:71) podvlači eklektizam ovako usmerenog proučavanja, navodeći kako „ono uključuje neurološke, medicinske i psihološke, kao i literarne, kulturne, društvene i političke studije. [...] Pitanja o prošlosti izranjaju iz novog talasa memoara, svedočenja, filmova s istorijskim temama, muzeja i spomenika.” Još je Albvaks, u svojim istraživanjima, ustvrdio međuzavisnost individualnog i socijalnog sećanja ističući kako su nam sećanja na mnoge stvari zapravo posredovana, dostupna tek preko izveštaja ili iskaza drugih. Tako, kolektivno sećanje predstavlja mogućnost društva da „aktivira” ili „reaktualizuje” određene prošle događaje. Takođe, ono podrazumeva „mnemoničku naraciju” – verbalno transponovanje sećanja s jednog člana grupe na drugog (v. Sládeček, Vasiljević 2015: 11). Kako Albvaks zaključuje:

U toku moga života, nacionalna grupa čiji sam deo bio je poprište izvesnog broja događaja za koje kažem da ih se sećam, ali s kojima sam se upoznao iz svedočanstava ljudi koji su u njih bili neposredno upleteni.

Ti događaji imaju određeno mesto u pamćenju nacije, ali ja im nisam prisustvovao. Kada ih doživim u sećanje, primoran sam da se u potpunosti prepustim pamćenju drugih, koje u ovom slučaju ne nadopunjuje ili osnažuje moje pamćenje, već je jedini izvor onoga što o tim događajima hoću da prepričam. (Albvaks 2015: 30)

Ove slojeve „istorijskih uspomena”, koji se mogu dodatno sedimentirati čitanjem ili razgovorima sa drugim članovima grupe, Albvaks naziva još i „pozajmljenim pamćenjem” (Ibidem).

U svojim razmatranjima kolektivnog sećanja Jan Asman uvodi pojam kulturnog sećanja koje razlikuje od komunikativnog sećanja, bližeg svakodnevnog. S druge strane kulturno sećanje, udaljeno od svakodnevnog, čine ključni događaji iz prošlosti sačuvani kroz određene kulturne forme (rituale, spomenike, tekstove) i institucionalizovanu komunikaciju, a te njegove pojavne oblike Asman (2015: 64; 2011: 36–37) naziva „figurama sećanja”. Asman svojom teorijom kulturnog

sećanja nastoji da poveže tri aspekta o kojima smo govorili: sećanje, kulturu i društvene grupe. A kao neka od temeljnih obeležja kulturnog sećanja ističe učvršćivanje identiteta ili veza sa grupom, rekonstruktivnost, oformljenost, organizovanost, obavezivost i refleksivnost (Asman 2015: 65–68). Kulturno sećanje, prema Asmanu, jeste utemeljeno na stabilnim figurama sećanja i skladištima znanja, gde se svaka sadašnjost prema njima različito odnosi tako što ih usvaja, kritikuje ili pak transformiše. Takođe, dva su modusa kulturnog sećanja, modus potencijalnosti, koji funkcioniše kao arhiv (kroz ukupnost tekstova, slika...), i drugi modus aktuelnosti što podrazumeva savremeni kontekst i njegovu relevantnost (Asman 2015: 66). Sumirajući svoja zapažanja zaključuje:

Pojam kulturno sećanje obuhvata skup tekstova, slika i rituala koji se mogu više puta koristiti, koji su specifični za svako društvo u svakoj epohi, i čije 'kultivisanje' služi stabilizaciji i prenošenju slike koju društvo ima o sebi. Na takvom kolektivno deljenom znanju – najvećim delom (mada ne i isključivo) znanju o prošlosti – svaka grupa zasniva svoju svest o jedinstvu i posebnosti. (Asman 2015: 68)

Smatrajući kako su dve osnovne kategorije o individualnom i kolektivnom sećanju nedovoljne, Alaida Asman detaljno obrazlaže četiri oblika sećanja – individualno, društveno, političko i kulturno sećanje, revidirajući postojeće koncepcije uz uvođenje novih tipova i kriterijuma. Polazeći od toga da su ljudi neminovno upućeni na slike i kolektivne simbole, navodi kako su mentalne, materijalne i medijske slike presudne za formiranje predstave koju jedna zajednica ima o sebi. U tom samosagledavanju, pored slika, ključnu ulogu imaju i pripovesti, spomenici, mesta, kao i ritualne prakse (Asman 2011: 32). Kako ističe:

„Naša lična sećanja obuhvataju mnogo više nego što smo mi kao pojedinci iskusili.” (Asman 2015: 72) Lična sećanja uzajamno deluju s kolektivnim sećanjem, koje ima različite dimenzije – u odnosu na porodicu, generaciju, društvo, državu, kulturu. Pomenuti aspekti se u pojedincu preklapaju, pa je u skladu s tim teško definisati gde jedno prestaje a počinje drugo. Asmanova predlaže da se termin kolektivno sećanje zameni terminima društveno, političko i kulturno sećanje ističući sledeće: „Cilj interdisciplinarnog projekta diskursa o sećanju jeste da se bolje razumeju mehanizmi i strategije načina na koji pojedinci i grupe formiraju sećanja u posebnim okolnostima i kako se ona prenose i transformišu u procesu stalne rekonstrukcije.” (Asman 2015: 84)

3. Diskurs sećanja i reprezentacija Holokausta⁷ u romanu Kao zlato u vatri Aleksandra Petrova

U studiji *Kultura sećanja* Jan Asman egzodus poima kao jednu od osnovnih figura sećanja jevrejskog naroda: „Istorija, kako se prenosi u predanjima, počinje nekom vanrednom situacijom. Na početku su egzil i dijaspora. [...] narod je određen iseljenjem i izopštavanjem, povlačenjem granice prema drugima.” (Asman 2011: 209, 211) Progon Jevreja kao lajtmotiv biva uveden već u okvirnoj priči romana, kada njen pripovedač-junak objašnjava povezanost Laurine sa njegovom sopstvenom porodicom. U potpoglavlju „Breskvina koža” pripovedač, tada dečak, opisuje dolazak i upoznavanje Laurine porodice, njene majke Melanije (Meli), u to vreme devojčice, koja sa roditeljima pronalazi utočište u njegovoj kući jer je njihova srušena u savezničkom bombardovanju Beograda, aprila 1944. godine. Njena porodica je početkom Drugog svetskog rata iz Sarajeva, odakle je Melina majka i njena familija sefardskih Jevreja, prebegla u Vojvodinu. Budući da joj je otac Srbin jedno vreme su bili na sigurnom, dok su svi rođaci, koji su ostali u Sarajevu, postradali u nemačkim logorima. Kasnije Melina porodica prelazi u Beograd, gde se čitavog rata kriju od nacista, sve do pomenutog rušenja kuće u američkom bombardovanju kada ih u svoju kuću prima pripovedačev otac, prijatelj sa studija Melinog oca Branka.

Laurin roman u romanu *Rat i nemir* (1890–1944) raskriljuje se rodoslovom, počinjući ređanjem imena najpre rodonačelnice Rute, sve do nje, Laure Opriško, koja pretražuje sećanja, individualno ali i kolektivno, prateći i domišljajući stradanje svojih predaka. U Bibliji su povesti izabranog naroda povezane rodoslovima Božijeg saveza sa čovekom na kojima počiva jedinstvo Svetog pisma, tako se i Novi zavet nadovezuje na Stari upravo rodoslovima. Kod Petrova rodoslov strukturalno referira na biblijski model,⁸ a kao svojevrsni uvod u Laurin roman ima funkciju upućivanja na porodično stablo naratorke, koje započinje precima, Elijem i Rutom, međutim, završava se ukazivanjem na tragični kraj Markove i Laurine veze iz koje nije proisteklo potomstvo: „Drugi Milošev sin Marko ne uze Lauru za ženu jer i on pogibe u bosanskim brdima. Laura napusti Sarajevo i Beograd i uze da piše ovu knjigu.” (Petrov 2009: 88) Ipak, ostala je Laurina priča kao svojevrsni spomen i literarno čedo koje njihove životopise čuva od zaborava.⁹ Rodoslov funkcioniše i kao svojevrsni moto, a zatim sam roman počinje u epskom maniru in medias res gde su u prvom poglavlju „Usna harmonika” predloženi poslednji sati u životu njenog deda-ujaka Sala-

mona, ubijenog u Jasenovcu. Ovo poglavlje prati mapu njegovog kretanja sa grupom zatvorenika ka gubilištu, a to je prema onome što se može rekonstruisati iz svedočanstava i istorijskih izvora bila ustaljena ruta koja je podrazumevala boravak u ozloglašenoj Zvonari¹⁰, gde su logoraši mučeni (čupanje noktiju, lomljenje udova, batinanje, paljenje kože...). Potom su ih polumrtve, vezane žicom, povelili ka skeli za Gradinu, čime je preskočeno često praktikovano ubijanje maljem i bacanje u reku na Graniku.¹¹ Nakon što ih po silasku sa skele postroje ispred zajedničke rake započinje klanje, Salamon (Monika) ostaje poslednji. Možemo reći kako Petrov u ovom odeljku koristi elemente magičnog realizma pri opisu noći u kojoj je krvnički ubijen Laurin deda-ujak Monika, zvani Monce. Naime, nekakvim čudom kod njega je ostala usna harmonika koju prinosi usnama i u odsudnom času počinje da svira „Malu noćnu muziku” (Petrov 2009: 91). Potom, momenat pre nego što će mu ustaški dželatni prerezati grkljan i odseći uho, Monika doživljava viziju – najednom kao da ulazi u sopstveno slikarsko platno:

Video im je sada lice i ruke. Kada bi ih podigli u vis, kakva bi to slika bila! Krv sa ruku i čelika slivala bi se niz crnilo neba i ulivala u rumenilo na njegovim rubovima. Zagledan, tako, u tu sliku, kao da stoji pred platnom u svom pariskom ateljeu, nije ni osetio bol kada mu je jedan iskoračivši, a zatim podigavši ruku, zabio nož u vratnu žilu. (Petrov 2009: 91)

Činilo se kao da mu je umetnost, kojoj se u potpunosti predavao za života, ublažila strahote poslednjih sati na zemlji. Pomenuta epizoda završava se u maniru magičnog realizma budući da muzika ne prestaje i nakon Salamonove smrti, usne se ne miču, iako mrtav, ne pušta harmoniku, a melodija istrajava. Potpuno izbezumljeni dželatni pucaju u beživotno telo i harmoniku, ali bezuspešno. Salamonova muzika kako vreme prolazi ne jenjava, postaje sve razigranija, krvolocima njegova utvara dolazi u snovima, a potom i svakodnevno počinju da ga viđaju po logoru, što ih dovodi do delirijuma koji završava u strahu da će ih svojom muzikom proganjati do groba. Tako da na kraju od progonitelja postaju progonjeni. U vezi s pomenutim poslužiće lucidan zaključak Manesa Šperbera, dat povodom analize fenomena istrajnog antisemitizma:

„Strah proganjanih s opasnošću koja im pretila može da poraste ili da nestane; teskobni strah progonitelja, pak, ostaje, on je neizlečiv.” (Šperber 2009: 127)

Narativni diskurs Laurinog romana, nadalje, predočava određene epizode iz Salamonovog detinjstva i mladosti, studiranje u Beogradu i

kretanje oko umetnika, inicijatora nadrealizma u srpskoj književnosti. Potom su predočene epizode iz njegovog trinaestogodišnjeg boravka u Parizu i druženje sa poznatim avangardnim umetnicima predratnog doba.¹² Najzad, Monika će se u Beograd vratiti pred Drugi svetski rat kao švajcarski novinarski dopisnik, hispanizovanog imena Salvador. Progon, kao jedna od ključnih figura sećanja koju vezujemo za jevrejski identitet, pojavljuje se u vidu centralne teme na Salamonovom platnu koje je oslikao tokom boravka u Parizu: „Da, progon i novi pokolj našeg naroda! Nisam ja pronašao tu temu. Pronašla je ona mene!” (Petrov 2009: 159) Slika je obeležena snažnim predosećanjem Holokausta.¹³ O njoj Monika izveštava majku Esteru, u jednom od svojih pisama, kada joj šalje i skicu. Slika nosi naziv „Jevrejska trijumfalna kapija u Parizu”, a osmišljena je kao uvod u planirani tematski ciklus. Monika je opisuje na upečatljiv način koji, zbog istaknutog značaja i simbolike, prenosimo u celini:

Na trgu Etoal, pod svodom Trijumfalne kapije, islikan je zid plača. Ceo trg je okružen bodljikavom žicom. Na vrhu Trijumfalne kapije podignute su osmatračnice. Vide se stražari sa mitraljezima. Jevreji, u robijaškim odelima, mole se, okrenuti licima prema zidu. Neki su glavama utonuli u zid. On je mek, kao da je napravljen od testa. Nekoliko Jevreja je, raširenih i podignutih ruku, zalepljeno grudima za tu rastegljivu i topljivu površinu. Nad trgovom kruže, kao raznobojne ptice, komadi tradicionalne jevrejske nošnje. Crni šeširi, kačketi, turbani, fesovi, i kipe, dugački, crni i sjajni satenski kaputi, bele odore, ogrtači sa prugama, crne pantalone, tamne, mada raznobojne ženske haljine, bluze, marame, šalovi, pregače, čizme i cipele raznih oblika. Ispred bodljikave žice, sa automatskim puškama uperenim u masu, isprsilili se nemački vojnici. U prvom planu su Parižani, okupljeni kao na pogrebu. Na licima zgražavanje, strava i bol. A na oblačnom nebu dva sunca. Jedno podseća na otvoreni crni kišobran. Na njegovoj dršci visi, obešen, jedan rabin. Drugo sunce ima oblik šestostruke menore. U sredini je žuta Davidova zvezda, na vrhu svakog njenog zraka je stablo sa sedam grana i sedam svećnjaka, sjajnih i crnih.¹⁴ (Petrov 2009: 159–160)

Zamisao je bila da njegova sledeća slika nosi naziv „Savski most plača”, na kojoj će biti naslikana košmarna vizija logora za Jevreje na obali Save: „Logor! Onaj koji će za nas podići Nemci kad dođu.” (Petrov 2009: 159) Kao što je u romanu naglašeno Esterino posvećeno istraživanje usmenog stvaralaštva sefardskih Jevreja¹⁵, tako i Monika nastoji da svoje slikarstvo veže za jevrejske teme koje će biti uklopljene u avan-

gardne okvire. Traganje za identitetom Sefarda postaje njegova preokupacija, u kojoj se naslanja na umetnike poput slikara Šagala i kompozitora Alberta Hemsija, koji se vodio idejom da na polju muzike sačuva tradicionalni sefardski duh, smatrajući da se takva akcija sastoji iz tri ključne faze reprodukcije, rekonstrukcije i rekreacije. Monika svoje slikarske zamisli nije sproveo u delo jer ga je rat omeo, ali je zato stvarnost njegovo mračno predviđanje uveliko premašila.

U poglavlju „Crni Šabat, crni Uskrs” predstavljen je Monikin povratak u Sarajevo, 3. aprila 1941. godine kada dolazi da vidi svoje na Šabat. Tom prilikom doneće platno svoje prve i jedine slike „Jevrejska trijumfalna kapija u Parizu”, koju će njegov deda Eli čuvati u sefu sve do zajedničkog upada nacista i ustaša. Nakon što u traganju za novcem pronadu i platno, Elija odvede u nepoznatom pravcu kada je likvidiran i pre nego je stigao do ustaškog zatvora. Na jesen, u jednoj od racija, odvede Esteru i Davida. Monika ostaje u skrovištu dvorišnog magacina gde su ga skrivali prvi susedi, Ljerka i njen otac Stjepan, Elijev dobar prijatelj. Sestra Sara je sa mužem srpskog porekla, Brankom, i kćerkom Melanijom, na vreme prebegla u Suboticu. Ipak, u jednoj od potraga za skrivenim Jevrejima i komunistima Salamon će biti otkriven i odveden u zatvor, potom u bivši sarajevski vojni logor kralja Aleksandra u Sarajevu, a odatle u logor Jasenovac.

Poslednje poglavlje Laurinog romana, naslovljeno „Jasenovac”, sastavljeno je od „pozajmljenih sećanja” – svedočanstava Jevreja, koji su uspeali da se izbave iz logora, na osnovu kojih ona domišlja i Salamonove dane u Jasenovcu. U metatekstualnom uvodu za roman „Rasprava o metodu” naratorica postavlja neka od ključnih pitanja koja se tiču reprezentacije sećanja logoraša i njihovih svedočenja o stradanju u književnosti. Jedna od njenih osnovnih preokupacija, kao autorke, pripadnice treće generacije Holokausta jeste kako pisati o događajima kojima nismo svedočili? Kako Katarina Melić (2021:251) podvlači povodom dela Ivana Jablonke *Priča o dedi i baki koje nisam imao*: „ti unuci u svojim pripovedanjima često pribegavaju formi istrage koja im omogućava da istraže za njih nepoznatu ili prećutanu prošlost iz pozicije današnjice. Preplitanje prošlosti i sadašnjosti je često, kao i korišćenje arhiva, dokumenata, dosijea, slika, pisama, crteža, kako bi pokušali da reprezentuju prošlost koja izmiče.” Laura se najzad odlučuje da sprovede svoje istraživanje pretražujući ono što bi Albvaksovom terminologijom rečeno bilo kolektivno pamćenje, a prema užoj tipologiji Asmanove socijalno i kulturno sećanje. Naratorica se prvenstveno oslanja na pisanje i svedočenje preživelih logoraša, uz to razmatra i postojeće književne reprezentacije

stradanja u prozi Ljube Jandrića, Samokovlije i Andrića. Jandrić je kao dečak dopao Jasenovca, a godinama kasnije svoja iskustva povezoao sa mnogobrojnom svedočanstvima drugih, arhivskom građom i istorijskim dokumentima te im podario romaneskni oblik.¹⁶ Laura se, poput njene prabake Estere, posvećuje istraživanju prošlosti, prebira po dokumentima, fotografijama, mapama, memoarima, sređuje podatke kako bi dobila adekvatan ram za sopstveni roman, što gotovo prerasta u opsesiju:

Izučila sam logore. Mogla sam da izrecitujem imena, i po abecednom i po azbučnom redu, u pola noći kao i u pola dana. I sabirnih i samrtnih, ako im to nije bilo isto! Takozvani sabirni: Bosanski Petrovac, Vinkovci, Vukovar, Gospić, Danica, Daruvar, Draganić, Đakovo, Zagrebački zbor, Jastrebarsko, Krušćica, Lepoglava, Lipik, Lobo-grad, Metajno, Prijedor, Samobor, Sisak, Slavetić, Slano, Sremska Mitrovica, Tenje, Uštica. Direktno smrtni: Jadovno, Jasenovac, Kerestinec, Jasenovački kompleks: Bročice, Ciglana, Kozara, Krapje, Stara Gradiška. I ova mesta za pamćenje: Gradina, Granik, Zvonara. (Petrov 2009: 73)

Kako navodi, iz njene šire familije stradalo je njih sedamnaestoro po logorima, a da preživeli potomci nikada nisu saznali tačno gde i na koji način. Ne želeći da od njih ostane samo broj, Laura ispreda priču, bodreći sebe: „Pišete kao da niste pod pritiskom da pišete veliku prozu. Ne, sećanjima spasavate samo ono što bi, bez takvih kao vi, pojelo vreme!” (Petrov 2009:78) Naratorica, u metapoetičkom poglavlju u okviru kojeg delimično otkriva svoj umetnički postupak, ukazuje na svedočanstva i sećanja koja je intenzivno koristila u pisanju. Taj „rudnik strahota” (Ibidem: 82) otvara delo Nikole Nikolića, hrvatskog lekara, komuniste i večitog buntovnika, koji ne samo da je prošao jasenovačku golgotu, već je kasnije zatočen i na Golom otoku. Njegova knjiga za nju, a zapravo za autora romana *Kao zlato u vatri*, predstavljala je stožer uz *Sećanja Jevreja na logor Jasenovac*, urednika Dušana Sindika, objavljena 1972. godine. Poglavlje „Jasenovac” osmišljeno je kao mozaik sastavljen od sećanja preživelih zatočenika. Iščitanje postojeće literature nije bilo dovoljno, u svom traganju za iščezlima ispituje još uvek žive svedoke istražujući njihova sećanja: „A i svi drugi, sa kojima sam pričala, dočaravali su mi svet koji je nepovratno iščezao. Svet moje porodice, svih mojih mrtvih. Neko zna ovo, neko ono, ko od dede čuo, ko od babe, a neki su doživeli bar to da se sećaju kako su kao deca sa žutom zvezdom hodali.” (Petrov 2009: 82) U tom smislu naratorica se oslanja na tehniku „mnemoničke naracije” – prenošenja sećanja s jednog člana grupe na drugog.

Sve to jasno ukazuje na postupak koji u teorijskom smislu obrazlaže Albvaks opisujući ukrštanja individualnog i društvenog sećanja, i iz toga proisteklu sposobnost reaktualizacije prošlih događaja.

Prema tipologiji svedoka, koju je predložila Alaida Asman, sećanja Jevreja ugrađena u poglavlje „Jasenovac”, mogu se odrediti kao svedočanstva istorijskih i moralnih svedoka. Istorijski svedok je očevdac, „kao glasnik neretko je preživeli (lat. 'superste') koji, pošto je jedini umakao smrti, ima mogućnost da potomstvu prenese izveštaj o katastrofi. Pri tome su okolnost da je preživeo i okolnost da mora podneti izveštaj tesno povezane jedna s drugom”. (Asman 2011: 104) Ovakva vrsta svedoka dobija na značaju pokretanjem istraživanja koje se bave usmenim istorijama (oral history)¹⁷ počev od 1960. godine. Ovakva vrsta proučavanja javlja se kao disciplina savremene istorije, a ima za cilj da iskustvenim aspektima proširi naše znanje o istorijskim događajima, uvodeći u historiografiju element „istorije odozdo” (Ibidem: 105).¹⁸ Moralni svedok u sebi objedinjuje ulogu žrtve i ulogu svedoka. Kao preživeli on je svedok i govori u ime svih onih koji to nisu uspeali, postajući „glas svih onih koji su zanevek zanemeli i njihovog izbrisanog imena [...] on otkriva ogroman zločin i javlja o apsolutnom zlu koje je iskusio na vlastitom telu” (Ibidem: 107–108). Moralni svedok je upućen na daljeg svedoka kako bi imperativ svedočenja bio ostvaren. Zajednica sekundarnih svedoka, koja prihvata svedočenja preživelih, ključni je faktor za prepoznavanje žrtve i priznavanje njenog statusa (Ibidem). Povodom kategorije moralnog svedoka Asmanova utvrđuje sledeće: „Telo mučenog i traumatizovanog čoveka je trajna pozornica zločinačkog nasilja, a time je istovremeno i 'pamćenje' tih svedoka, koje se ne može otuđiti onako jednostavno kao poruka koju prenosi glasnik. [...] Istina i autoritet ovog svedočanstva leže jedino u neposrednoj vezi s Holokaustom, u neotuđivom telesnom iskustvu nasilja.” (Ibidem: 110)

Poglavlje „Jasenovac” prenosi svedočanstva preživelih Jevreja sakupljenih trideset godina nakon 1941–1942. kao godina kada je odveden najveći broj Srba, Jevreja, Roma i nepodobnih Hrvata iz Bosne i Hercegovine i Hrvatske u logore Stara Gradiška, Jasenovac, Đakovo i mnoge druge. Petrov koristi svedočanstva logoraša iz Jasenovca: Alberta Maestra, Sada Koena – Davka, Mira Auferbera, Jakova Kabilja, Josipa Erliha i Adolfa Fridriha, kako bi ih uklopio u historiografsku metafikciju ovog poglavlja, gde je lik Salamona konfigurisan kao logoraš u delu jasenovačke „Kožare”. U romanu se pominje kako je Monika u Parizu izučio osnove zanata za izradu predmeta od kože, koje su za ustaše pravili upravo zatvorenici iz

„Kožare”.¹⁹ Zahvaljujući tom umeću dospeva u ovu grupu koja je na određeni način bila povlašćena. Kasnije Salamon biva prebačen u grupu logorskih muzičara u kojoj je i skončao nakon jednog incidenta o kojem naratorka izveštava na osnovu identičnih svedočanstava Josipa Erliha i Adolfa Fridriha. Prvo svedočanstvo, čiji su delovi doslovno ugrađeni u završno poglavlje Laurinog romana, predstavlja kazivanje Alberta Maestra koji je u oktobru 1945. godine u Sarajevu advokatu Samuelu Pintu preneo svoja sećanja na dane provedene u Jasenovcu. Josef Konforti 1970. godine prepisuje ovo svedočanstvo, koje je godinu dana kasnije sam Maestro dopunio detaljnim prikazom spasavanja iz logora, što je zabeležio decembra 1971. godine u izraelskom gradu Nahariji. U Jasenovac I (Krapje)²⁰ dospeva sa još oko 600 Jevreja dovezenih u vagonima 27. oktobra 1941. godine. U to vreme zapovednik logora bio je Maks Luburić. Prvu noć je sa ostalim zatočenicima proveo u crkvi koja je bila oskrnavljena, oltar razvaljen, ikone izmazane, a u njoj su pre toga držali goveda od kojih je svuda bilo đubreta na kojem su zatočeniци proveli noć. Sutradan je upisan u knjigu i dodeljen mu je redni broj 28.221. Nakon toga je usledilo oduzimanje stvari kao i surovo batinanje. Kasnije biva primoran da sa ostalima po blatu i kiši pešači do logora Jasenovac II gde su u jednoj baraci bili smešteni Srbi, a u druge dve Jevreji. Iako su barake bile jedva dovoljne za oko 400 ljudi, u njima je bilo tri puta više zatočenika. Tada opisuje kako je izgledao svakodnevni rad na Nasipu, gde su bili primorani da u vodi i mulju kopaju, te rade zapravo sizifovski posao, praćen stalnim prebijanjem. Izgladneli i umorni, ljudi su svakodnevno umirali. Mrtve su zakopavali ili u zajedničke rake ili na samom nasipu. U logor su se vraćali noću tako što su gotovo trčeći prelazili čitavih šest kilometara, ponovo uz batine, gde su mokri stizali u barake takođe natopljene vodom usled prokišnjavanja. Nakon toga sa jednom grupom logoraša u novembru prelazi u Jasenovac III (Ciglanu) gde je glavni bio Luburićev zamenik, poručnik Ljubo Miloš i njegova garda. Maestro se seća da je tada jedva izvukao živu glavu, jer su ih tukli gvozdanim polugama i maljevima gde je ubrzo bilo 120 mrtvih, što ga je nateralo da zaključi: „Bilo je po tome jasno da to nije bio 'radni' logor, nego logor za masovno ubijanje. [...] Od toga dana je nastavljeno masovno ubijanje.” (Sindik 1985:122; Petrov 2009:212) Albert Maestro još pominje i likvidiranje logora Jasenovac II, kada su prilikom poplave ustaše naredile svim zatočenicima da se praktično udave tako što im nisu dozvoljavali da pomole glave iz vode, a oni koji bi se ipak usudili da izrone bili su upucani ili pretučeni na smrt. Tom prilikom stradalo je 1.200 logoraša. Potom su ih grobari zakopavali u

ogromnu zajedničku jamu u okolnoj šumi. Potrebno je naglasiti da su ustaše raščistile teren ovog logora, porušili su barake i sve ostale vidljive simbole logora: „Skinuta je žica i zameteni su tragovi tog logora (Jasenovac II), ali mi koji smo preživjeli, znamo tačno mjesto tog logora i pronašli bi grob navedenih mučenika. Tako je Luburić, bivši činovnik iz Mostara, likvidirao i taj logor.” (Sindik 1985: 123; Petrov 2009: 213)

Svedočenje Jakova Kabilja ukazuje na masovne pokolje u Gradini gde su ustaše svake noći odvodile logoraše preko Save: „Ako je Sava bila nabujala, bacali su žrtve s provizornog mosta u rijeku. Bilo je pravilo da brojno stanje bude preko zime stalno, mnogo manje. Zato koliko je dolazilo u Jasenovac, toliko je trebalo slabije likvidirati.” (Sindik 1985: 103; Petrov 2009: 217) Gradinu je Sado Koen Davko nazvao „selom užasa” (Sindik 1985: 170), opisujući je na sledeći način:

Na suprotnoj strani Jasenovca preko Save nalazilo se selo Gradina, gdje su vršena masovna ubijanja. Oko 200 ljudi skupa sa grobarima imalo je skoro stalno pune ruke posla kopajući jame i zakopavajući nevine žrtve. Naglašavam 'nevine', jer ostale žrtve, koje su pod bilo kojom, pa i najbesmislenijom, presudom bile ubijene, nisu bile ni prevožene u Gradinu. Ondje je likvidirano sve ono, što je ustaška NDH smatrala nepotrebnim ili 'štetnim' za njihovu vladavinu pod okriljem hitlerizma Ante Pavelića. Žrtvama su obično bile vezane ruke na leđima sa žicom i tako su ih prevozili skelom iz Jasenovca preko Save. Mnogi su, svjesni šta ih čeka, radije skakali iz skele u Savu. Ustaše su odmah zapucale i mecima dokončale živote prije nego što bi ljudi potonuli.

Sado Koen Davko u svom svedočenstvu upućuje na ustašu Pudića kao glavnog organizatora i „specijalistu za masovna ubijanja” (Sindik 1985: 170). U iskazima zatočenika koji su pobjegli iz logora, zabeleženim još za vreme rata 1942. godine, u poglavlju „Lik jednog dželata”, prema svedočenju preživelih, Pudić je prepoznat kao onaj koji je „likvidirao logor u Jadovnom u Lici (oko 30.000 ljudi)” (Beganović, Pavlić 1974: 43), žive je bacao u jame, dok je u logoru Krapje odgovoran za organizaciju i učestvovanje u masovnom klanju što je i opisano u pomenutom poglavlju. Takođe, označen je kao glavni u masovnim ubistvima Roma u logoru (Ibidem). Gradina se kao masovna grobnica pominje u najranijim svedočenjima iz 1942. godine. Srpski seljaci Đorđe Prodanović, Stojan Arbutina, Simo Kotur (svi poreklom iz sela iz Potkozarja) i Branko Pjevalčić svedoče:

Svako veče prolazilo je za Gradinu po petsto do hiljadu ljudi, žena i djece, na klaonicu. Iza žrtava

ostajalo je samo rublje. Kada su i nas preveli za Gradinu znali smo koliko je sati. Znali smo da idemo u smrt. Nije nam bilo žao umrijeti, jer tamo ni onako nema života. Samo nismo htjeli da nas zakolju ili maljem utuku kao hajvane. Išli smo prijeko u našu Bosnu čvrsta koraka, uzdignute glave. U Gradini se živi jedan dan, najviše nekoliko dana. Tamo se ne dobiva nikakova hrana. Svakog tko otkine list sa grane, ili pođe na latrinu bez dozvole, ili se približi žici, ubijaju na mjestu. Ljudi moraju čučnuti ili leći. Zaište neko vode, ubiju ga. Zato ljudi šute. Ubijanje nije zanat samo one šestorice određenih za taj posao. Ubijanje je sport svih ustaških oficira i podoficira. Ljude, žene i djecu u Gradini ubijaju kao što se ubijaju zmije: koljem, maljevima, i još žrtva nije ni izdahnula a Cigani grobari je odvuku. (Beganović, Pavlić 1974: 52–53)

Ova sećanja su izuzetno značajna, s obzirom na to da je reč o ljudima koji su preživeli Gradinu, što upućuje na svedočenja iz prve ruke, zabeležena u najranijem periodu, gotovo odmah nakon izbjavljenja. Pomenuti su pripadali grupi logoraša koja je uspela da se izvuče iz pakla Gradine. Zahvaljujući srećnoj okolnosti, jer nisu bili vezani, usudili su se na bekstvo preko visoke logorske žice i to je nekoliko uspelo, kako navodi upravo tako spaseni, Branko Pjevalčić. Ostali su izrešetani i iskasapljeni na žici. (Beganović, Pavlić 1974: 54)

Prvo i poslednje poglavlje Laurinog romana, „Usna harmonika” i „Jasenovac”, zaokružuju sudbinu Salamona koji je u jednom pokolju logorskih muzičara na Gradini i stradao. Mogućnost i verodostojnost ovakvog kraja naratorka pronalazi u svedočenjima Josipa Erliha i Adolfa Fridriha, koja se poklapaju a govore o incidentu prilikom kojeg je čitava grupa tzv. jasenovačkog orkestra iz čistog hira i monstruozne demonstracije moći ustaša, pod komandom Dinka Šakića, odvedena na gubilište Gradine.²¹ Razmišljajući naknadno o sopstvenom romanu, naratorka dolazi do uverenja kako je rekonstruišući priču o pogubljenju njenog dedeujaka Salamona uspela da ga dostojno ožali, te ga je „izvukla iz onog savskog blata i sahranila kao čoveka” (Petrov 2009: 224).

Logor Donja Gradina, kao sastavni deo jasenovačkog sistema ustaških koncentracionih logora, još se naziva i Logor VIII, nalazio se na desnoj obali Save, naspram Jasenovca, glavno i najveće je masovno stratište. Kako ističe Nikola Nikolić, Gradina je bila podesna za masovne pokolje zbog svog nepristupačnog položaja (opkoljena bunke-rima i rovovima da onemoguću pristup nepoželjnim, osamljena tako da su se i jauci žrtava retko mogli čuti), izolovana poput nekakvog poluostrva i do nje su zatvorenike prebacivali skelom, a ustaše su je potopile 1945. godine prilikom

uništavanja dokaza i priprema za bekstvo iz Jasenovca. Istom prilikom preoravali su nekropole širom Gradine ne bi li maskirali tragove masovnog zločina (Nikolić 2015:575–576; Arsenijević Mitrić 2021: 217).

U vezi sa zametanjem tragova nekadašnjih logora, kakvo pominje Nikola Nikolić i ranije navedeno likvidiranje Jasenovca II o kojem svedoči Albert Maestro, potrebno je pomenuti strategije zaborava koje Alaida Asman obrazlaže u studiji *Oblici zaborava*. Naime, autorka obrazlaže sedam oblika zaborava, od kojih posebno ističemo četvrti i peti vid kao negativno konotirane: 4. zaboravljanje koje kažnjava (*damnatio memoriae*) i represivno zaboravljanje, a onda i 5. defanzivno i saučesničko zaboravljanje u cilju zaštite počinitelaca. U vezi sa poslednjim rečeno je:

Kad postane jasno da će se zdanje njihove vlasti srušiti, počinioći se po pravilu trude da se raznim merama zataškavanja i prikriivanja izmaknu izvan dometa krivičnog gonjenja. Visoki nacistički funkcioneri su posle 1945. menjali ime i identitet i tako brisali krivicu svog ranijeg života. Dokle god su na vlasti počinioći znaju da su zaštićeni od kažnjavanja; čim im se vlast oduzme oni počinju da igraju na kartu zaboravljanja. Žurnim zatiranjem tragova oni pokušavaju da se otarase sopstvene istorije, obeležene krivicom, i da umaknu krivičnom gonjenju i odgovornosti. (Asman 2018: 51)

Zaboravljanje u pomenutim slučajevima funkcioniše kao strategija i svojevrsno oružje, poseban oblik agresije smišljene kako bi se izbeglo kažnjavanje i eventualno zadržala vlast a počinioći zaštitili (Ibidem: 64). Takav jedan primer promene identiteta i ketmanstva, ustaše koji se pred kraj rata kamuflira u partizana ne bi li se spasao i dodvorio novim vlastima, naratorka tematizuje u poglavlju „Studen kamen”, gde će prema sećanju rekonstruisati priču koju je napisao njen verenik Marko. Povest koja prati tragičnu istoriju stradanja njegove porodice u Drugom svetskom ratu. On ju je sastavio prema pričanju svog oca Miloša, koji je preživeo masovni pokolj meštana rodnog sela i paljenje crkve u Drugom svetskom ratu. Pripoveda se o upadu ustaša u selo i primoravanju Miloševog oca, a Markovog dede, popa Save da se zajedno sa ostalim meštanima pokrsti. Kada su odbili ustaški zahtev, usledila je jeziva odmazda: najpre bestijalno mučenje popa Save i silovanje njegove žene i kćerke, nakon čega su ih poklali kao i sve ostale meštane, te zakopali u zajedničku raku. Zatim su zapalili selo, oskrnavili crkvu i spalili je do temelja. Markov otac Miloš uspeo je da umakne, a sve te grozomorne scene posmatrao je iz obližnjeg skrovišta. U priči je istaknuto kako su Miloša

godinama kasnije, nakon rata i traumatičnih događaja kojima je svedočio, mučile noćne more i griža savesti. Jednom prilikom u opštini gde je radio pojavio se napasnik Augustin, kojeg je Miloš namah prepoznao kao silovatelja njegove majke: „Prišao je partizanima četrdeset treće, a sada je pokušavao da dokaže, a za to je imao i svedoke, da je bio partizanski simpatizer i ranije. Čak je pomagao koliko se moglo. Želeo je zato da mu borački staž postane duži, a povlastice prošire.” (Petrov 2009: 64) Nakon ovog prepoznavanja Miloš je pokrenuo sudski postupak protiv Augustina, ali uzalud, živih svedoka, osim njega, nije bilo, a čitav proces bio je montiran tako da se nekadašnji ustaša oslobodi. Paradoksalno, malo posle toga Miloš biva osuđen kao srpski nacionalista, zbog nekoliko navodnih ispada, u koje se ubraja i revoltirano cepanje partijske knjižice. Devedesetih godina, u ratu u Bosni, ubijen je na kućnom pragu. U istom ratu stradao je i njegov sin Marko, čime se, u ciklično ponovljenoj agresiji, završava povest ove nesrećne familije. Ispisivanjem ovakve tragedije, u kojoj su u Drugom svetskom ratu ustaše zatrlje čitavo selo, upućuje se na istorijski potvrđenu činjenicu da su mnogobrojna, čitava naselja stradala, njihovi stanovnici poklani tako da o njima ne ostane nikakav trag. U priči „Studen kamen” ostao je Miloš, a potom i njegov sin Marko koji je direktno od oca slušao o počinjenim zločinima, a potom i prisustvovao suđenju. Dok u mnogim drugim slučajevima ustaških paljenja sela i pokolja, nije bilo nijednog živog svedoka, tako da njihovi stanovnici nisu stigli da dopadnu Jasenovca niti bilo kojeg drugog logora, već su pobijeni još na kućnim ognjištima.

Tema Holokausta zastupljena je i u poglavlju „Beogradska gasna komora” u kojem se pripoveda o stradanju Jevreja na Sajmištu, gde su Nemci osnovali logor za Jevreje Semlin Judenlager (Jevrejski logor Zemun), a za to dobili dozvolu od svojih saveznika, ustaških vlasti, s obzirom na to da je upravo dotle sezala tadašnja NDH. Ovo poglavlje deo je okvirne priče „Gradovi. Zalasci (1944–1941)” u koju je pripovedač inkorporirao Laurino pismo. Tako da je naratorka „Beogradske gasne komore” ponovo Laura Opriško. Ona hoda beogradskim ulicama spuštajući se do Starog Sajmišta gde u njoj, posredstvom tog mnemotopa, iskrsavaju sećanja. I to ne njena lična, nego ona „pozajmljena”, stečena na osnovu slušanja priča i iščitavanja obimne literature, od koje je studija Kristofera Brauninga *Sudbonosni meseci* (Fateful Months, 1985) posebno istaknuta. Naime, o stradanjima u logoru Staro Sajmište slušala je od svoje majke Meli, a knjigu je, zajedno sa naučnim radom Menahema Šelaha²² o Sajmištu, pronašla u škrinji bake Sare ostavljene u svojevrsno porodično nasleđe. Laurino pripovedanje zasnovano je na

4. Zaključak

pomenutim izvorima. Ona pripoveda kako je dvesta Jevreja, muškaraca iz Topovskih šupa i sa Banjice, uposlano na sređivanju Sajmišta za prijem oko osam hiljada jevrejskih žena i dece iz Beograda, Bečkereka, Smedereva, Šapca i Niša. Nakon obavljenog posla Nemci su ih likvidirali. Potom su zatočenicice i decu, u periodu od marta do maja 1942. godine, lišavali života upotrebom kamionabubica takozvanih dušegupki u kojima su umirali usled gušenja izazvanog ugljen-monoksidom. Brauning podseća da se proces istrebljenja Jevreja u Srbiji dešava na samom početku sprovođenja „konačnog rešenja” u Evropi. Poslednji Jevreji iz ovog logora umoreni su gasom u maju 1942. godine kada, primera radi, logori smrti u Poljskoj, Treblinka i Sobibor, još uvek nisu aktivni (Browning 1991: 68). Komandant logora Herbert Andorfer je perfidno obmanjivao logorašice da ih kamioni transportuju na Istok gde će im uslovi biti znatno bolji. Zavarane lažnim obećanjem same su se prijavljivale u velikom broju ne sluteći da idu na takozvanu rutu smrti, koja se kretala od logora do podnožja Avale, gde su Nemci zloupotrebljavali srpske zatvorenike da zakopavaju leševe, a onda su ih nakon poslednjeg transporta, maja 1942. godine, streljali. U novembru 1943. godine Nemci primoravaju i organizuju novu grupu srpskih zatvorenika za iskopavanje masovnih grobnica sa jevrejskom decom i ženama, kako bi njihove ostatke spalili. Nakon obavljenog posla i njih su likvidirali kao i prethodnu grupu. Trojica od njih su uspela da se spasu i da kasnije svedoče na sudu o ovom stravičnom zločinu (Petrov 2009: 317–319; Browning 1991: 79–83; Shelach 1987: 251–253). Brauning ističe kako su isti ljudi, komandant logora Andorfer i njegov zamenik Edvard Enge, vozači kamiona Gec i Mejer, šef policije Emanuel Šefer uz još trojicu policajaca, ponavljali jezivu proceduru u toku dva meseca, svakoga dana osim nedeljom i praznicima, ponekada i u popodnevним časovima. Kamion sa gasnom komorom usmratio bi oko stotinu žena i dece na putu od Sajmišta do Avale (Browning 1991: 81). Petrov će poglavlje „Beogradska gasna komora” završiti scenom koja podseća na magični realizam korišćen u poglavlju „Usna harmonika”. Naime, Laura iz taksija posmatra kamion sa gasnom komorom koji volšebno izranja iz njenog sećanja: „Glasovi, kao iz nekog hora, iz neke klasične opere, možda Verdijevog ‘Nabuka’, čuju se samo ako se sasvim približite muzejskom eksponatu na točkovima. Kada je vozač izbio na Avalske drum, nagazio je na papučicu za gas. Jedva čujni glasovi su sasvim umukli. A kamion se uzneo u vazduh i nestao u oblacima.” (Petrov 2009: 321) U okviru ovog poglavlja Petrov uspešno ukršta elemente fikcije i faktografije, što je postupak koji se može pratiti kroz čitav roman.

Jan Asman (2011: 59) smatra kako je upućenost na prostor najstariji medijum mnemotehnike, a da čak i čitavi predeli mogu služiti kao sredstvo i kontekst kulturnog pamćenja. Upravo mnemotope, mesta sećanja poput Jasenovca i Sajmišta, Petrov u romanu ističe kao specifične stožere kolektivnog pamćenja. Načini njihovog transponovanja, u narativno tkivo romana *Kao zlato u vatri* u skladu su sa autorovom namerom da koristi postojeća svedočanstva, ali i značajne istorijske i kulturološke studije, koje doprinose sveukupnoj slojevitosti i polifoniji romana. Petrov, kao izuzetno samosvestan autor, govori o sopstvenoj poetici, objašnjavajući svoju vezanost za rusku prozu dvadesetih godina XX veka i njene postupke razbijanja fabule kao i upućenosti na dokument, na sledeći način: „Pribegao sam korišćenju dokumenata i unosio ih kakvi jesu u roman. U nekim od najpresudnijih momenata dokument govori sam za sebe i svaka interpretacija dokumenta ili promena bila bi manje upečatljiva.” (Petrov, Đurđević 2009: 355) Na drugom mestu, u naučnom radu posvećenom zatvorsko-logorskoj prozi, autor ističe neophodnost „umetničkog oblikovanja proze zasnovane na dokumentarnom načelu” (Petrov 2021: 333), smatrajući kako svaki dokument, bez obzira na aktuelnost i značaj u momentu pojavljivanja, (p)ostaje arhivska građa, dok jedino oni dokumenti, ukomponovani u umetnički tekst, nastavljaju svoj život kroz književnost i kulturu (Ibidem). Stradanja Jevreja u Jugoslaviji Petrov je umetnički uobličio kroz različite pripovedne celine romana, kombinujući elemente društvenog i kulturnog sećanja, te jukstapozicionirajući fikciju i faktografiju. Fikcionalnu povest o stradanju pojedinca Salomona i njegove familije autor je znalčki postavio u kontekst tragične sudbine jugoslovenskih Jevreja u Drugom svetskom ratu, isto vreme pripovedajući o tragedijama gradova na Salamonovom putu – Beograd, Sarajevo i Jasenovac. Naraciju je obogatio relevantnim istorijskim i kulturološkim studijama (Šelah, Brauning), memoarima (Nikolić), fikcijom (Samokovlija, Andrić, Jandrić, Kiš), ali i sećanjima preživelih svedoka (Albert Maestro, Jakov Kabiljo, Sado Koen – Davko, Josip Erlih, Miro Auferber, Adolf Fridrih), služeći se kompleksnim pripovednim strategijama i različitim diskursima (poput naučnog, pisma, ispovesti, usmenih svedočanstava), a sve u cilju reaktualizacije i rasvetljavanja prošlih događaja u medijumu književnosti, koji Petrov, u larpulartističkom maniru, smatra povlašćenim u odnosu na sve ostale.

1 jelena.mitric@filum.kg.ac.rs

2 Istraživanje sprovedeno u radu finansiralo je Ministarstvo nauke, tehnološkog razvoja i inovacija Republike Srbije (Ugovor o prenosu sredstava za finansiranje naučnoistraživačkog rada zaposlenih u nastavi na akreditovanim visokoškolskim ustanovama u 2024. godini 451-03-65/2024-03/ 200198.)

3 Pisma Aleksandra Petrova (2013: 375) „Pepeo na dlanu” objavljena je u zbirci *Vatrar* iz 2003. godine u okviru koje je moguće pratiti izražene intertekstualne veze sa romanom *Kao zlato u vatri*. Krinka Vidaković Petrov (2021: 232), u tom smislu, posebno ističe ciklus, ali i istoimenu pesmu „Zid plača” iz pomenute zbirke.

Aleksandar Petrov

4 U tom smislu Laura bi se mogla odrediti kao intradijegetički (v. Prins 2011: 77) pripovedač jer je istovremeno i lik u okvirnoj priči prvog naratora koji ima odlike homodijegetičkog (v. Prins 2011: 69), ali i autodijegetičkog pripovedača (v. Prins 2011: 25). S druge strane, u romanu *Rat i nemir* (1890–1944), Laura funkcioniše kao heterodijegetički pripovedač, kako primećuje i Krinka Vidaković Petrov (2021: 233), s obzirom na to da u svom romanu ne figurira kao lik, dok opet u metanarativnim, dijaloškim poglavljima, koja uokviruju njen kratki roman, ostvaruje se upravo i kao lik u vlastitom narativu, tj. homodijegetički pripovedač.

5 Vasa D. Mihailović primećuje kako su potpoglavlja romana simetrično ukomponovana prema shemi 13+5+13+5+13 obrazujući tako jednu kružnu celinu u kojoj se na kraju zapravo vraćamo na početak (v. Mihailović 2009: 341–342)

6 Prilikom transkripcije prezimena francuskog sociologa Morisa Albvaksa na srpski jezik primećuje se neujednačenost. U prevodu rada „Kolektivno i istorijsko pamćenje” (1999) Aljoše Mimice pojavljuje se varijanta *Albvaš*, u prevodu studije *Duga senka prošlosti* (2012) Drinka Gojković sa nemačkog jezika *Albuaks* i u prevodu studije *Društveni okviri sećanja* (2013) Olje Petronić - *Albvaks*. Na francuskom jeziku prezime *Halbwachs* izgovara se *Albvaks*, što se u skladu sa pravilima fonološke transkripcije zadržava i u srpskom jeziku. (prim.ur.)

7 Krinka Vidaković Petrov (2009: 232) napominje da je Aleksandar Petrov prvi nejevrejski, jugoslovenski autor, posle Andrića, koji temu Holokausta uzima za centralnu u romanu *Kao zlato u vatri*.

8 Na pomenutu vezu žanra biblijske genealogije, kao teksta na međi književnog i neknjiževnog, sa Petrovljevim romanom ukazuje i Mina Đurić (2013: 131–132) u tekstu „(R)evolucionarna (pri)povest Aleksandra Petrova (Eho

svetskih revolucija XX veka u romanima Aleksandra Petrova)”.

9 Kao što je i Mina Đurić (2013: 132) primetila: „[K]ad izostane potomstvo, jedino humano što nadživljava rat jeste knjiga.”

10 Naziv potiče otuda što su na to mesto dopremana i uništavana zvona sa pravoslavnih crkava. Kasnije je pretvorena u zatvor i mučionicu sa šest ćelija za posebne slučajeve (Beganović, Pavlič 1974: 37).

11 Egon Berger (1966: 76) u zapisu 44 meseca u Jasenovcu beleži infernalne strahote Jasenovca na osnovu vlastitog logoraškog iskustva, svedočeci o masovnim klanjima na Graniku koji je plivao u krvi ubijenih: „Žrtva koja je prozvana i vezana žicom penje se na Granik gdje je ustaša jednim rezom preko trbuha baca u Savu još živu. Takve smrti smo se svi posebno bojali, jer je bila svirepija od malja. Pod malj se brže dolazilo i brže umiralo.”

12 U ovim poglavljima roman poprima obeležja istoriografske metafikcije, gde se na planu teksta mešaju fikcija i faktografija, istorijski likovi i izmaštani junaci: Salvador Dali, Miloš Crnjanski, Oskar Davičo, Stanislav Vinaver, te najzad Solomon Moni de Buli, avangardni srpski pisac jevrejskog porekla, koji je Petrovu delimično poslužio kao prototip za lik Salomona Monce. Krinka Vidaković Petrov (v. 2021: 233–234) posebno ističe ovakvu inspiraciju stvarnim i istorijskim likovima u romanu Aleksandra Petrova.

13 To nije Salomonovo prvo predosećanje nadolazeće katastrofe. Najavu predstojećih ratnih užasa doživljava još u Beogradu, prilikom jednog kupanja na Savi kada ga obuzima intenzivna vizija pomračenja sunca. Ujedno to je i predskazanje njegovog sopstvenog tragičnog kraja, kada će ga skelom prevesti preko Save na gubilište.

„Iznenada je i dno zasvetlelo. Nekom tamnom svetlošću. Tako bi izgledalo sunce kada bi se posmatralo kroz crnu, gusto istkanu maramu. Zatvorio je oči. Ugledao je zaprepasčen, naslovnu stranu prvog broja časopisa 'Večnost'. [...] Eto, vidi sebe zatvorenih očiju! Vidi i svoje lice prekriveno 'Večnošću', u ogledalu. I mračno sunce pod sobom. I ceo, crn, srebrn i zlatan svemir nad sobom. [...] Velika crna senka plovila je rekom, s jedne njene obale na drugu. Kada se našla nad njim, Monika je video, kao kroz tamno, a ipak providno staklo, da ta senka nosi ljude. Neki su bili sa puškama, a drugi nisu.” (Petrov 2009: 141)

14 Opis slike intertekstualno upućuje na dve pesme Aleksandra Petrova „Zid plača” i „Odeća bez vlasnika” iz zbirke *Vatrar*.

15 Zabrinuta povodom opstanka sefardske kulture u Jugoslaviji, Estera se posvećuje traganju za materijalima usmenog stvaralaštva, posećujući preostale pripadnike zajednice, prevashodno žene, zapisuje ono što je od njih slušala. Pritom joj pred očima iskrsava njena pokojna majka Ruta kako peva i plete pored prozora. Povodom te potrage, naratorica predočava: „Osećala je da nastaje poslednje vreme da život njenog naroda na Balkanu dobije i svoj književni izraz. Sefardi, pogotovo srpski, mnogo brže nego sarajevski, gube svoj identitet. A Sarajevo sledi u tome Beograd. Njihov jezik, zajedno sa njihovim pesmama, nestaje sve više kako Beograd i Sarajevo zapljuskuju talasi zapadnog mora.” (Petrov 2009: 105)

16 O čemu je pisano u radu „Stradanje Srba i Jevreja u romanu Jasenovac Ljube Jandrića” (v. Arsenijević Mitrić 2021: 203–224).

17 Značajem usmenih istorija i različitim metodološkim pitanjima u vezi sa njihovim naučnim vrednovanjem bavila se Sonja Petrović (2018: 319–331) u radu pod naslovom „Vrednovanje usmenih istorija i životih priča”.

18 U vezi sa pomenutim javlja se pitanje verodostojnosti takvih izvora kao i podela na „savremene” i „nesavremene” svedoke. Tako se svedočanstva o Holokaustu zapisana do 1946. godine bitno drugačije određuju od onih zabeleženih pedeset godina kasnije (Asman 2011: 105).

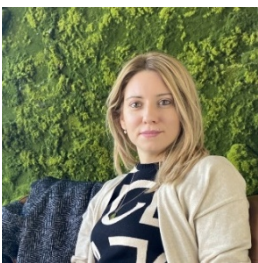
19 Kožara je poznata i kao logor broj IV, u samom mestu Jasenovac, gde su zatvorenici imali bolji tretman nego u ostalim delovima Jasenovca, s obzirom na to da su proizvodili predmete od kože za ustaše. Pre bekstva iz logora 1945. godine, ustaše su zatirale tragove, minirale i palile postrojenja, logorske zgrade i gotovo sve kuće u mestu (v. Zemaljska komisija Hrvatske 1946).

20 Krapje je prvi jasenovački logor koji je osnovan pored istoimenog sela, 12 km od mesta Jasenovac.

21 Vasa Mihailović napominje da je 1998. godine, u vreme objavljivanja romana *Kao zlato u vatri*, istovremeno u pripremi suđenje Dinku Šakiću u Zagrebu (Mihailović 2009: 342). Aleksandar Petrov u intervjuu „Dva mita srpskog naroda” progovara o korišćenju i značaju dokumentarne građe u ovom romanu: „Šakić se pojavljuje kao antijunak koji je bio zapovednik jasenovačkog logora 1944. godine. [...] Došao sam u Beograd specijalno zbog tih dokumenata i našao sam tu strašnu priču po kojoj je Šakić naredio da se jasenovački orkestar likvidira zato što je jedan harmonikaš uhvaćen u bekstvu. U stvari, ustaše su povele tog harmonikaša na neku svoju proslavu i onda su ga ubile...” (Petrov, Đurđević 2009: 355)

22 Tekstove Menahema Šelaha i Kristofera Brauninga, uz studiju Milana Koljanina *Nemački logor na beogradskom sajmištu 1941–1944*, kao primarne i reprezentativne za datu temu, pominje i Jovan Čulibrk (2011: 98–99) u studiji *Istoriografija Holokausta u Jugoslaviji*.

Jelena N. Arsenijević Mitrić, Univerzitet u Kragujevcu, Filološko-umetnički fakultet, Katedra za srpsku književnost. Orcid: 0000-0002-4904-3672

Nasleđe

Časopis za književnost, jezik i kulturu, broj 58, 2024, Kragujevac

Nils A. Hojg

Jevreji su krivi!

Mala jevrejska populacija često biva optuživana da je uzrok geo-političkih i drugih događaja koji su i potpuno van njene kontrole.

Ove su nedelje dve američke „krajnje leve“ anti-izraelske grupacije – „Code Pink“ (Šifra pink) i „Jewish Voice for Peace“ (Glas Jevreja za mir), među ostalima – faktički optužile Izrael za ogromne požare koji divljaju u Kaliforniji: „Kada novac od američkih poreskih obveznika odlazi na spaljivanje živih ljudi u Gazi, ne treba da nas iznenadi da se požari vraćaju nama,“ kaže „Code Pink“ na Instagramu.

A šta se zaista dogodilo: Palestinci iz Gaze su spaljivali žive Izraelce – uključujući i bebe – i time započeli sukob koji još uvek traje. Ako ne želite da vaš narod strada – nemojte započinjati rat.

„Code Pink“ očigledno najveći deo svog finansiranja dobija od jednog američkog para, Nevila Roj Singama, rođenog u Šri Lanki, i njegove supruge Džodi Evans. Oni žive u Šanghaju.

„Jewish Voice for Peace“ nije ni „jevrejski“, niti „glas za mir“, već operacija koja se odvija pod lažnom zastavom. „Mnoge ogranke ove organizacije pokrenuli su nejevreji. Provere učinjene 2019. godine od strane mreže Facebook, ustanovile su da se administrator nalazi u Libanu. Kasnije su činjeni pokušaji da se ta činjenica sakrije.”

„Jewish Voice for Peace“ koji, navodno, „ima veze sa terorizmom“, dobio je 49.000 dolara od fonda „Rockfeller Brothers“, 75.000 dolara od „Tides Foundation“, i, između ostalih, 875.000 dolara direktno od „Fonda za otvoreno društvo“ Džordža Soroša.

Istoričar Džeremi Braun (Jeremy Brown) beleži da su pre više vekova, tokom epidemije bubonske kuge, „Jevreji trpeli dvostruki napad – najpre od strane bakterija a potom od nasilja, koje je u nekim slučajevima usmrtilo čak više ljudi nego bolest.“

Što se njihovih neprijatelja tiče, Jevreji jednostavno ne mogu ništa da urade kako treba. Mrze ih kad su jaki, mrze ih kad su slabi. Mrze ih kad su siromašni, mrze ih kad su bogati. Mrze ih kad pobeđuju, mrze ih kada gube.

Decembra 2024. godine je ruski predsednik Vladimir Putin optužio „etničke Jevreje“ za „cepajenje ruske pravoslavne crkve“. Pošto je pravoslavne hrišćane i muslimane oslobodio optužbe da su neprijatelji crkve, on je dalje objasnio: „Ti su Jevreji narod bez rodbine, bez korena. Njima nije dragoceno ono što je nama dragoceno, i što je takođe dragoceno najvećem delu naroda Ukrajine.“

Teško je zamisliti kako je došao do te otvoreno antisemitske optužbe na račun nedužnih Jevreja –

naročito zato što su tradicionalni čuvari i nastavljači judeo-hrišćanskih moralnih i etičkih principa upravo Jevreji. I upravo su njihovi principi – judeo-hrišćanske vrednosti – ono što podupire zapadni civilizaciju, hrišćansku crkve generalno, i, naravno, rusku pravoslavnu crkvu.

Rat koji je u toku, međutim, nema nikakve veze sa malom jevrejskom populacijom u Rusiji ili u Ukrajini, kao ni sa samim Izraelom. Stoga Putinovu optužbu treba razumeti kao još jedan primer optuživanja Jevreja za događaje koji su sasvim izvan njihovog uticaja. Ipak se Jevreji, nepravедno i iracionalno, ponovo smatraju odgovornim. Prisutni Jevreji postaju kolateralna šteta u procesu.

Razumljivo je da postoje strahovanja od potencijalno opasnih posledica po malu preostalu jevrejsku populaciju u Rusiji. *Siloviki*, odani bezbednosni aparat, naslednik sada već nepostojećeg KGB-a iz sovjetskih vremena, biće srećni što mogu na autsajdere da prebace odgovornost za sve veći broj poginulih Rusa u (nepotrebnom) ratu, i za Putinov neuspeh da postigne brzu pobedu.

Kad Jevreji već budu optuženi za određene događaje, naglo se povećava verovatnoća da će doći do poraznih posledica po njihovu zajednicu, kao što se događalo za vreme vladavine Jozefa Staljina. Glavni rabin Moskve, Pinkas Goldšmit, koji je trenutno predsednik Konferencije evropskih rabina, i sam je morao 2022. godine da pobegne iz Rusije, jer se protivio ruskoj invaziji na Ukrajinu. On ovako objašnjava Putinovu optužbu: „Sve to jako liči na Staljinovu borbu protiv 'kosmopolitizma' i 'zavere doktora' 1948-53, brutalne antisemitske kampanje u Sovjetskom Savezu tokom koje je pohapšen i ubijen veliki deo jevrejskih rukovodilaca u toj državi. Ne možemo dovoljno da naglasimo opasne posledice ovakvih tvrdnji u tom polu-totalitarnom društvu.“

Tokom brojnih vekova Jevreji su bili žrtveni jarci u događajima u kojima nisu, niti su mogli da učestvuju. Ta igra optuživanja često je dovodila do brutalnih pogroma u kojima su Jevreji ubijani ili proterivani iz svojih sela (*šetla*) u kojima su generacijama mirno živeli.

Tokom masakara koje su Kozaci sprovodili nad Jevrejima od 1648. do 1657. godine u područjima koja su sada u Ukrajini, dogodili su se brojni krvožedni napadi na mirne jevrejske zajednice. Izvodili su ih ukrajinski pobunjenici pod vođstvom Bogdana Hmeljnickog. I tu su Jevreji bili nedužni žrtveni jarci u političkim događajima. Mada su se Kozaci tokom tog vremena bunili protiv vladajućeg poljskog plemstva, obe strane su krivile Jevreje koji su tako postali kolateralne žrtve u sukobu. Rabi Jehuda Altajn je to ovako opisao: „Tokom pobune stradale su stotine hiljada Jevreja po celoj Istočnoj Evropi. Divljački su pljačkani,

mučeni i ubijani, u tragediji koju je prevazišao samo Holokaust tri veka kasnije.“

Nacističko takozvano „konačno rešenje“ jevrejskog pitanja samo po sebi je sazrelo kroz masovnu propagandu koja je Jevreje krivila za poraz Nemačke u Prvom svetskom ratu i za kasniju ekonomsku situaciju – što je još jedan jeziv primer okrivljavanja majušnog dela populacije za događaje koji su bili van njegove kontrole.

Čak i posle neizrecivih događaja u Izraelu 7. oktobra 2023. godine, kada je pobijeno više od 1.200 nedužnih ljudi, mnogi posmatrači su okrivili Izrael i Jevreje – ne Hamas i Iran – kao prvenstveno odgovorne za užase. Neki političari su govorili da je „Izrael to i zaslužio“.

Bivši grčki ministar finansija Janis Varufakis je napomenuo da „nikada ne bi optužio Hamas za zločine“. Umesto toga on je okrivio Izrael: „Put ka prestanku tragičnih gubitaka nedužnih života – kako palestinskih tako i izraelskih – počinje jednim ključnim korakom: završetkom izraelske okupacije i aparthejda.“

Cini se da se ta igra okrivljavanja nikada neće završiti. Možda je to zato što Izrael i jevrejski narod pružaju primer koji drugi radije ne bi da slede. Pretvoriti zemlju ne veću od Nju Džersija, punu malaričnih močvara i peščanih dina, u svetski značajnog faktora, verovatno je prizor koji izaziva zavist i surevnjivost.

Britansko-izraelski rabin Leo Di (Dee) je decembra 2024. napomenuo: „Upravo kao naši preci, Makabejci, naoružan Torom u jednoj ruci i Gvozdenom kupolom koja presreće rakete u drugoj, izraelski narod brani jedinu pravu moralnost.“

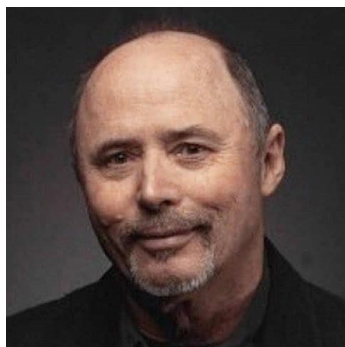
Naravno da nije bilo teško doneti takav zaključak ako se pogleda na 3.000 Hamasovih terorista koji su silovali, mučili, obezglavljivali i žive spaljivali izraelske muškarce, žene, decu i bebe.

Jevreji i dalje postoje jer, kao što je bilo i sa drugim pokušajima uništenja Jevreja kroz istoriju, „konačno rešenje“ – zahvaljujući saveznicima u Drugom svetskom ratu – nije bilo konačno. Jevrejsko srce nije prestalo da kuca, a Jevreji su ponovo upotreбили svoje „tajno oružje“ - kako ga je prvi premijer Izraela, David Ben Gurion, nazvao: *ein brera* (nema drugog izbora). Žive i dalje, jer se svakog proleća, tokom Sedera za Pesah, ponovo sećaju svoje prošlosti u faraonovom Egiptu, iznova odlučuju da neće ponovo da budu robovi, i sećaju se svoje drevne domovine molitvom: „Sledeće godine u Jerusalimu“. „Ako te zaboravim, o Jerusalime, neka me zaboravi moja desnica“. To je stih iz 137. Psalma, za koji se veruje da je napisan pre oko 2.500 godina, tokom izgnanstva u Nabukodonosorov Vavilon. Vavilonske armije su 589-587. godine opsedale Jerusalim i uništile ga zajedno sa njegovim stanovnicima, srušivši pri tom i sveti Solomonov Hram.

Posle tolikih godina izgnanstva Jevreji ponovo mogu da se okupe kao nacija, u sopstvenoj zemlji, u svojoj prestonici Jerusalimu. Odatle snaga da se kaže: „Nemojte nam pretiti da ćete obustaviti svoju pomoć,“ kao što je premijer Menahem Begin rekao američkom senatoru Džo Bajdenu 1982. godine. „To neće imati uspeha. Ja nisam Jevrejin kome se od straha tresu kolena. Ja sam ponosni Jevrejin koji stoji posle 3.700 godina civilizovane istorije.“

Oni nemaju drugog izbora osim pobeđe, i u tome će i uspeti.

© 2025 Gatestone Institute. All rights reserved. The articles printed here do not necessarily reflect the views of the Editors or of Gatestone Institute. No part of the Gatestone website or any of its contents may be reproduced, copied or modified, without the prior written consent of Gatestone Institute.

Nils A. Hojg (*Nils A. Haug* je pisac i kolumnista. Po profesiji je pravnik, i član je Međunarodnog udruženja advokata, Nacionalnog udruženja učenjaka, član je Intercollegiate Studies Institute, Academy of Philosophy and Letters. Bavi se političkom teorijom i uzajamnim vezama tekućih događaja. Ima doktorat iz Apologetske teologije. Autor je više knjiga; svoje članke objavljuje u raznim medijima.

13. januar 2025.

Alan Deršovic

Ko je zaista osujetio državotvornost palestinskog naroda?

Lord Vlijam Pil (William Peel) i Ser Horas Rambold (Horace Rumbold) odlaze sa Britanskog vojničkog groblja na Maunt Skopusu u Jerusalimu. Godina je 1936, a obilazak je učinjen kao deo rada u okviru Pilove Komisije. (Izvor: Library of Congress)

Jedan od najraširenijih mitova u okviru palestinskog protestnog pokreta je da je Izrael osujetio državotvornost palestinskog naroda.

Istina je upravo suprotna tome: Izrael se saglasio sa državošću palestinskog naroda 1937-1938. godine, i ponovo 1947-1948, i ponovo 1967. godine, pa opet 2000-2001. godine, 2007. godine. U svim tim slučajevima je palestinsko vođstvo odbilo da se saglasi sa rešenjem koje podrazumeva dve države, kojim bi palestinska država bila stvorena, uz državu u kojoj bi živeli Jevreji.

Godine 1937. – usred terorističke pobune koju je inspirisao Veliki jerusalimski muftija Hadž Amin al-Huseini, Veliki jerusalimski muftija i saveznik Adolfa Hitlera – Britanija je objavila Izveštaj Kraljevske komisije za Palestinu (poznat i pod imenom Izveštaj Pilove Komisije).

Komisija je preporučila plan podele kojim bi se razrešilo nešto što je tada okarakterisano kao „nezaustavljiv sukob... dveju nacionalnih zajednica unutar uskih granica jedne male zemlje“. Zbog opšteg neprijateljstva i mržnje muslimana prema Jevrejima „nacionalna asimilacija između Arapa i Jevreja je... isključena kao mogućnost“. Od

Jevreja se ne može očekivati da se saglase da im muslimani vladaju, naročito od kako je Huseini jasno rekao da, ukoliko muslimani steknu punu kontrolu, Jevreji treba da budu premešteni izvan Palestine. Pilova Komisija je došla do zaključka da je podela teritorije jedino rešenje.

Plan Pilove Komisije je predviđao da jevrejska država bude formirana na mestima na kojima postoji jasno većinsko jevrejsko stanovništvo. To su bila dva prostora koja se nisu dodirivala: severni deo se pružao od Tel Aviva do sadašnje granice sa Libanom. Uglavnom se sastojao od trake zemljišta širine oko 15 kilometara, na zapadu od Sredozemnog mora do, na istoku kraj obalske ravnice, i od nešto šireg područja od Haife do Galilejskog jezera. Južni deo, koji je od dodira sa severnim razdvajao prostor pod kontrolom Britanaca, u koji je spadao i Jerusalem sa svojim većinskom jevrejskim stanovništvom, prostirao se južno od grada Jafe do mesta severno od grada Gaze.

Predložena arapska država je, s druge strane, bila neprekidna teritorija koja je obuhvatala ceo Negev, Zapadnu Obalu i Pojas Gaze. Bila je nekoliko puta veća od predložene jevrejske države. U jevrejskoj državi bi živelo oko 300.000 Jevreja i oko 190.000 Arapa. U Jerusalemu bi živelo još 75.000 Jevreja, ali bi oni bili pod britanskom upravom.

Komisija je takođe pomenula da bi podela na dve države pomogla u spasavanju Jevreja iz Evrope pred nasiljem nacista.

Jevreji su 1937. godine prihvatili plan podele koji je predstavila Pilova Komisija, dok su ga Arapi kategorički odbili. Zahtevali su da cela Palestina bude stavljena pod arapsku kontrolu i da većina jevrejskog stanovništva bude „prebačena“ – etnički očišćena – izvan te teritorije. Razlog: „Ova zemlja sada ne može da asimiluje Jevreje“. Pilova Komisija je implicitno razumela da se ne radi toliko o potrebi Arapa za samoopredeljenjem, koliko da oni ne žele samoopredeljenje Jevreja i njihov suverenitet na zemlji koju obrađuju i na kojoj predstavljaju većinu.

Palestinski Arapi su želeli da budu deo Sirije i da im vlada udaljeni monarh. Jednostavno nisu mogli da prihvate realnost da su Jevreji u Palestini sebi stvorili demokratsku domovinu, u skladu sa mandatom Lige naroda i obavezujućim međunarodnim zakonima. Više su voleli da odbiju Pilov predlog, i da tako čak i ne dobiju svoju arapsku državu, nego da dozvole da Jevreji za sebe dobiju makar malo parče zemlje, iz međusobno nepovezanih delova.

Posle Drugog svetskog rata su Ujedinjene nacije ponovo preporučile podelu zemlje na dve države – jednu za arapsko stanovništvo, drugu za jevrejsko stanovništvo. Ponovo su arapske vođe odbile rešenje sa dve države, dok su jevrejske to prihvatile.

Jevrejske vođe su proglasile svoju državu na teritoriji koju su im Ujedinjene nacije dodelile. Odgovor arapskih vođa bilo je proglašenje genocidnog rata protiv nove države jevrejskog naroda. Arapi nisu hteli palestinsku državu. Hteli su da jevrejske države ne bude.

Istovremeno sa proglašenjem nezavisnosti Izraela, Egipat, Jordan, Sirija, Irak i Liban su krenuli u napad, uz pomoć Saudijske Arabije, Jemena i Libije. Arapske armije, uz pomoć lokalnih arapskih terorista, bile su odlučne da unište novu jevrejsku državu i da pobiju stanovništvo.

Posle Šestodnevnog rata 1967. godine, u kome je Izrael osvojio Zapadnu Obalu, Pojas Gaze i Istočni Jerusalem, Izrael je nagovestio svoju spremnost da pregovara o teritorijama u zamenu za mir. Međutim, Arapska liga, na svom sastanku u Kartumu, izdala je saopštenje sa čuvenim „tri NE“: nema mira sa Izraelom, nema priznavanja Izraela, nema pregovora sa Izraelom. To je izraelskog ambasadora u Ujedinjenim nacijama navelo da kaže: „Čini mi se da je ovo jedini rat u istoriji koji se završio tako što pobednik hoće mir, a poraženi zahteva bezuslovnu predaju“.

Po rečima američkog predsednika Bila Klintona, Izraelci su 2000-2001. godine ponudili svoje povlačenje sa 96% prostora Zapadne Obale i 100% prostora Pojasa Gaze, u zamenu za mir. Palestincima je Izrael ponudio velike delove teritorije, u zamenu za vrlo malo prostora koji bi ostao pod izraelskom kontrolom. Predsednik Palestinskih vlasti Jaser Arafat je tu ponudu odbio, i – verovatno da bi promenio fokus i krivicu prebacio na druge – započeo talas terorističkih napada posle kojih je ostalo na hiljade mrtvih.

Godine 2007. je tadašnji premijer Izraela Ehud Olmert ponudio još bolje uslove. Palestinske vođe su i tu ponudu odbile. Jedan od izraelskih pregovarača je tada rekao: „Izgleda da Palestinci ne znaju da postoji i 'da' kao odgovor“.

Stoga nije ispravno reći da je Izrael osujetio nastojanje Palestinaca da dobiju svoju državu. To su učinile palestinske vođe.

Moguće je da Palestinci zaslužuju da žive u miru u svojoj državi, ali njihova potreba nije ništa veća od potrebe Tibetanaca, Kurda, Čečena i drugih naroda koji nemaju svoju državu. Tim drugim narodima, za razliku od Palestinaca, niko nikada nije ni ponudio državu, da se i ne pominje da njihovi zahtevi uvek bivaju odbijeni.

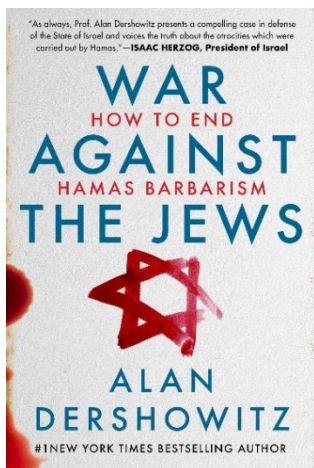
Zato niko ne treba da veruje da je Izrael razlog što Palestinci nemaju svoju državu. To su Palestinci sami sebi učinili, preko svog anti-jevrejskog vođstva. Sadašnji anti-izraelski demonstranti na Zapadu ne traže da Palestinci žive u miru pored države Izrael. Oni, jednako kao i neuspešne palestinske vođe, žele jedino da Izrael više ne postoji.

Tako nešto se neće dogoditi. Sve dok Palestinci ne prihvate tu realnost, sami sebi će osujetiti svaku mogućnost da steknu svoju državu.

© 2025 Gatestone Institute. All rights reserved. The articles printed here do not necessarily reflect the views of the Editors or of Gatestone Institute. No part of the Gatestone website or any of its contents may be reproduced, copied or modified, without the prior written consent of Gatestone Institute.

Alan Deršović (Alan M. Dershowitz; Alan M. Dershowitz je profesor prava na fakultetu „Felix Frankfurter“; studirao je na Pravnom fakultetu Univerziteta Harvard; autor je nedavno objavljene knjige „Rat protiv Jevreja“, i drugih knjiga. Saradnik je Gatestone Instituta, i ima svoj podcast. 12. januar 2025

Branko Kukić

Jedan razgovor o Dadu*

U vašem eseju „Dadovoj sablasti postojanja“ pišete o suprotavljanju prirode i čovekove ludosti koje je proizilazilo iz slika Dade Đurića. Koliko je to suprotstavljanje čoveka i prirode danas aktuelno?

Ne znam koliko je Dado razmišljao o suprotavljanju čoveka i prirode u smislu današnje aktuelnosti tog problema, kada se govori o ekologiji, uništavanju prirode... Imam utisak da je Dado hteo da kaže da je, u stvari, čovek neko čudno biće koje kao da je sa svojom nemarnošću i bahatošću van prirode, kao da ne pripada prirodnom stanju, prirodnoj ravnoteži. U prirodi je sve ravnoteža, priroda ne može da funkcioniše bez ravnoteže. To se vidi i u biljnom i u životinjskom svetu. Međutim, jedino čovek odudara od svega toga, jedino se čovek suprotstavlja prirodi na jedan surov, primitivan, čak bih rekao i prostački način. A Dado upravo hoće da kaže da je čovek neko izvanprirodno biće, što po prirodi stvari znači da u čoveku postoji neko zlo. Mislim da je to osnova Dadovog slikarstva. Dosta je koristio knjigu jednog velikog prirodnjaka – Francuza Bifona, čoveka koji je, između ostalog, napisao – da je čovek stil. A današnji čovek više nije čovek stila, nije čovek ravnoteže, nije pojava nekog tvorca, nije u saglasju sa ovim svetom, a samim tim i sa kosmosom. Jer čovek stalno radi protiv svoje sreće. I to za sada nekako prolazi u prirodi, ali mislim da će doći vreme kada će čovek biti osuđen da istupi iz prirode tako što će ga sama priroda izbaciti.

Pomenuli ste sreću, a sam Dado je kazivao da je sreća samo detalj, a ne smisao i da ona ne može biti suština u umetnosti...

Mislim da je Dado čovek koji je slikao neku tragediju. Jer stvarno u njegovim slikama teško da možete da vidite sreću. I mislim da je to za njega, ali i sreća uopšte u čovečanstvu, neki oblik ljudske naivnosti. Nema sreće. Mi imamo neke trenutke zadovoljstva, osećanje lepog, neke uzvišene trenutke kada govorimo o umetnosti, religiji, o našem svakodnevnom životu, o skladnim odnosima sa ljudima, o ljubavi, o privlačnosti. A u suštini, čovek uopšte nije srećno biće iz prostog razloga što mu je život ograničen. I samim tim u toj ograničenosti stvara se jedan veliki nemir, metež. A u

metežu je suština haosa. Mislim da današnje čovečanstvo živi u potpunom haosu. A što je najgore, danas se čovek bavi beznačajnostima. Danas je prisutan jedan uspon beznačajnosti, društva spektakla. Čovek ne dolazi do suštine, bavi se površnim stvarima i sitnim zadovoljstvima. Ne mogu da shvatim da je čovek, koji je stvorio mnoge veličanstvene stvari, postao tako naivan. U stvari, postao je glup. Ne snalazi se, ne prihvata ništa, ne priznaje ništa, ruši svaki ritam. Pitanje je da li se današnja umetnost može uopšte nazvati umetnošću. Čovek je toliko ušao u prolaznost da više uopšte ne zna šta znači biti stabilan. Više ne zna šta su stubovi, šta su osnove društva, prirode, morala, umetnosti... Prosto, sve je rasplinuto i došlo je do toga da je čovek postao simbol zla. On je prezasićeni rastvor. I tu se sada javljaju razne ideje – recimo ideja gnosticizma, tj. da u čoveku vladaju podjednako i dobro i zlo. Ali i ta simbioza je srušena i pojavljuje se samo zlo. Svaki bogovetni dan nam to pokazuje. Ono što gledamo na televiziji, u medijima, što gledamo u politici, ekonomiji, vaspitanju, odevanju, ishrani, dijalogu sa drugim predstavljaju potpuno rasulo. I ta priča o nekom čovekovom napretku je najpogrešnija priča. Šta znači napredak? Tehnologija je postvarila čoveka. I čovek više nema ulogu na planeti, a to je i Dado hteo da kaže.

Govorite o ograničenosti života kao razlogu za izostanak sreće, a i sam Dado je svojevremeno rekao da je teret stvarnog života sâm život.

U suštini, religije su pokazale da je čovekova uloga u svetu mala čim mu je tražila razrešenje u nekakvom rajskom naselju. Sam život je, u stvari, jedan paradoks. Rađamo se s mukama i odlazimo s mukama, ili tugom. To je paradoks života. To je suština Dadovog slikarstva – priča o jednoj tragediji. I lepo je Dado govorio, i uvek se toga setim: „Moj život je stalno pod temperaturom. Stalno imam 38 sa devet.“ Hteo je metaforično da kaže da je on stalno uznemiren, kao što su svi veliki umetnici stalno bili u nemiru. Mikelandelo je govorio: „Ni jednoga dana u mome životu nije bilo a da nisam razmišljao o smrti.“ To je strašan teret, jedan oblik užasa.

„Ja sam Gogoljevo kopile“, pričao je o sebi Dado. Vidite li i Vi tako umetnika?

Vidim. Moj odnos prema Gogolju je vrlo čudan. Pre svega, mislim da je Gogolj jedan od najvećih pisaca. Mislim i da takvih pisaca više nema. Jer on je sve izobličio u užas, a tamo gde i ima humora, to je humor iz užasa. Mogli bismo da kažemo da je to „humor pakla“. Zbog toga je Dado bio vrlo vezan, između ostalih, za Gogolja. Čak je pravio ilustra-

cije za njegove *Mrtve duše*, kao i za Kafkinu *Jazbinu*.

Koliko je nedostatak jakih boja u njegovom poznom slikarstvu učinio njegova dela kristalno jasnim, što mu je i bio cilj?

Da, i to je Dado paradoks. Govorio je da koristi „jedvaboje“ (kao jednu reč). A time je hteo da kaže da sve nekako čili, da sve nestaje, da bi možda bio najsrećniji kada bi mogao da slika vazduhom ili vodom – to je nekakvo nevidljivo slikarstvo. To je jedan proces – od nečeg snažnog, kao što je recimo mlado biće, mladost života, dolazimo do kraja tog života koji postaje jedna senka. Prođeš, a ne znaš šta si, ništa ne razaznaješ. Mislim da je to razlog zašto se pri kraju svoga rada, svoje umetnosti, Dado opredelio da slika „jedvabojama“.

Dado je umetnik koji je bio alergičan na lepotu u klasičnom smislu. Koliko nas danas taj „teror lepote“ sve košta?

To što je Dado rekao o lepoti, mislim da se lepo naslanja na ono što smo pomenuli na početku – da je shvatio ljudsku tragediju. A u tragediji pričati o lepoti je prosto paradoks i zabluda. Kako ćemo pričati o lepoti kada rušimo sve oko sebe, na ovaj ili onaj način? Ne možemo danas govoriti o lepoti. Pa, vidite šta se danas dešava u svetu!? Jedna ludost ide za drugom. Mi smo povezani lančanom ludosti. Svesni smo toga, a ništa ne preduzimamo, jer živimo u beskorisnom transu. Svet je do te mere u raskoraku sa samim sobom da više ne može da se vrati na početak, da uspostavi nove mere. Ne može ni nazad ni napred – kao da se zaledio u nekom raskoraku. To je i Dadova priča.

Ima li izlaza iz tog ljudskog ponora u Dadovom slikarstvu?

Mislim da nema. Tako ja barem sve ovo razumem. Dado je veliki slikar i njegovo delo se može tumačiti na razne načine. Možda će neko u njegovom slikarstvu naći radost, što ne bi bila greška. Kod svakog velikog umetnika sve je u suprotnosti. Umetnost je jedinstvo suprotnosti.

A ima li, po Vama, danas nade da ćemo izaći iz provalije?

Nema. Mi živimo u vremenu entropije, gde sve dobija sumanuto ubrzanje. I kada se izgubi kontrola nad tim ubrzanjem, pomešano sa napretkom čovečanstva i tehnologijom, doći će do jednog strašnog sudara. Do strašnog loma. Svet više ne može da se smiri, ne može da se vrati nazad, niti može da se vrati prirodi. S jedne strane, imate ljude

koji se bore za zaštitu prirode i idu u prirodu, a s druge strane, kad se vrate kući obuzmu ih crne misli i carstvo ludosti. Neverovatno je da ni današnji moderni teolozi ne razmišljaju o tome. Možete li zamisliti kako onda tek razmišljaju oni koji proizvode automobile, oni koji se bave zabavom, spektaklom. Važno je samo da šljašti, a suštine nema. Danas su deca usamljena, njihovi roditelji su ceo dan negde... Oni se hrane na kiosku i goje se. To su sve posledice raspada sistema. Možemo mi reći – život je lep. I u suštini život jeste lep, ali dokle će nas dovesti ta fraza? Dokle će nas to dovesti kada je sadržina potpuno prazna. Sve je forma, a unutra je praznina. Kako onda uspostaviti vezu sa smislom?

Branko Kukić, (1950) je izdavač, pisac i urednik. Objavljuje i uređuje časopis Gradac od 1974. Objavio je veliki broj knjiga i dela iz domena kulture i umetnosti. Bio je urednik u JP „Službeni glasnik”. Organizovao je veliki broj tematskih izložbi. O njegovom životu i radu je objavljena knjiga Branko K. objavljena 2021. Član je Srpskog književnog društva od osnivanja 2001.

Dela

Onaj, Matica srpska, Novi Sad, 1981.
Prazno, Srpska književna zadruga, Beograd, 1988.
Put u zamak, Rad, Beograd, 1993.
Slikarstvo i kraljevstvo, Clio, Beograd, 1995.
Stiks, Istočnik, Beograd, 2004.
Uspomene na slikarstvo, (sa D. Albaharijem, S. Basarom, J. Aćinom), Galerija „Nadežda Petrović“, Čačak, 2007.
Simbolično u srpskom slikarstvu XIX i XX veka, Moderna galerija Valjevo, 2007.
Iza, Službeni glasnik, Beograd, 2012.

* Ovaj razgovor sa novinarkom Jelenom Koprivicom objavljen je na portalu *Nova.rs* 5. juna 2012. godine.

Ajelet Gundar Gošen Lažljivica i grad

*Prevela s hebrejskog
Dušica Stojanović Čvorić
Clio, Beograd, 2024.*

Frustrirana, usamljena sedamnaestogodišnja Nofar provela je nezanimljivo leto služeći sladoled ravnodušnim mušterijama. Nesvesno je isprovocirala bivšu rijaliti zvezdu Avišaja Milnera koji se, želeći da bude uslužen, vulgarno požalio na čekanje. Nakon što ga je Nofar opomenula da pazi kako se izražava, on počinje da je ponižava. Duboko uvređena Nofar juri u dvorište, a Avišaj – koji još čeka kusur – trči za njom. „Ostavi me na miru!“, plače puna nagomilanog besa. Njeni vrisci brzo privlače gomilu na scenu i, na njeno iznenađenje, svi su ubeđeni da je Avišaj želeo da je seksualno napadne. Sada se, prvi put u životu, Nofar našla u centru pažnje. Ona je preplavljena podrškom zajednice i medija koji je predstavljaju kao žrtvu skandaloznog pokušaja napada. Opijena novostečenom moći i osećajem prihvaćenosti, spoznaje da joj laži lako izmiču s jezika, zarobljavajući je u moralnoj dilemi sa razornim posledicama.

Ajelet Gundar Gošen

Dušica Stojanović-Čvorić rođena je 1967. godine u Beogradu, diplomirala na Filozofskom fakultetu, odsek arheologija. Postdiplomske studije nastavila je na Univerzitetu Tel Aviv,

na grupama za klasičnu arheologiju i klasične jezike i istoriju.

Po povratku iz Izraela, 1999. godine, posvetila se nastavi hebrejskog jezika u jevrejskim zajednicama u Srbiji (Beograd, Pančevo, Subotica, Zrenjanin). Autorka je udžbenika za početni kurs hebrejskog jezika.

Prevela je: *Čovek bez senke* Josija Levija, *Doli Siti* Orli Kastel-Blum, *Cila* Judit Kacir, *Sećanje na ljubav* Jicaka Bara Josefa, *Pet godišnjih doba* Avrama B. Jošue, zbirku dvadeset pesama savremene poezije Riki Daskal, *Zajednička soba* i *Život se sa mnom mnogo poigrao* Davida Grosmana.

Dado Ćurić

U ovom broju

Jovica Aćin: *O zakonu i pripovedanju*

Vladimir Todorović: *Viktor i Ilona i ništa*

Tomislav Osmanli: *Rabin i iskustvo žrtvovanja*

Jelena N. Arsenijević Mitrić:

Narativizacija Holokausta u romanu Kao zlato u vatri Aleksandra Petrova

Nils A. Hojg: *Jevreji su krivi!*

Alan Deršovic: *Ko je zaista osujetio državotvornost palestinskog naroda?*
Branko Kukić: *Jedan razgovor o Dadu*
Ajelet Gundar Gošen: *Lažljivica i grad*

Ne zaboravite da otvorite
www.makabijada.com

http://balkansehara.com/prica1_2017.html

Istraživački i dokumentacijski centar
www.cendo.hr

Lamed

List za radoznale

Redakcija - *Ivan L Ninić*

Adresa: Shlomo Hamelech 6/214226803

Netanya, Israel

Telefon: +972 9 882 6114

e-mail: ninic@bezeqint.net

<https://ninic.ninic667.wixsite.com/lamed>

*Logo Lameda je rad slikarke
 Simonide Perice Uth iz Vašingtona*